

PANGIKE LANGA FAKALAKALAKA 'O TONGA

'AVE PA'ANGA PAU

Voucher Remittance Product

LIPOOTI FAKATA'U ***2018***

**INITANETI FAKAPANGIKE
TUPULAKI INIVESIMENI**

MAI SEIVINGI LAHI SEIVINGI TUPU SEIVINGI

29 Sepitema 2018

‘Eiki Minisita
Potungaue Pa’anga mo e Palani Fakafonua
NUKU’ALOFA

‘Eiki Minisita

‘Oku ou fiefia ke fakafofonga’i atu ‘a e Kau Talekita ‘o e Poate ‘i hono fakahoko atu ‘a e Fakamatala Fakata’u mo e Ngaahi Fakamatala fekau’aki mo e ta’u fakapa’anga ki he ‘aho 30 ‘o Sune 2018, ‘a e Pangike Langa Fakalakalaka ‘o Tonga ‘a ia ‘oku fie- ma’u ‘o fakatatau ki he Lao ‘a e Pangike Langa Fakalakalaka ‘o Tonga 2014 Kupu 18 (6) pea mo e Lao ki he Potungaue ‘a e ngaahi Kautaha ‘a e Pule’anga 2002 Kupu 20 (1).

Faka’apa’apa atu

Lord Matoto
Sea

KANOTOHI

PUIPUITU'A3

VISIONE MO E MISIONA 'A E PANGIKE3

KAU TALEKITA 'O E POATE.....4

KAU PULE 'O E PANGIKE5

FAKAMATALA MEI HE SEA 'O E
POATE 'O E KAU TALEKITA6

LIPOOTI 'A E PULE LAHI 'O E PANGIKE.....8

NGAAHI OLA FAKAPA'ANGA FAKATA'U NIMA16

FAKAMATALA FAKATA'U 'A E PANGIKE17

KO E FA'UNGA PULE 'O E PANGIKE67

PUIPUITU'A

Na'e fokotu'u 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 'i he 'aho 1 'o Sepitema 1977 'i he malumu 'o e Lao 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 1977 pea fakatahataha 'i 'i he malumu 'o e Lao ki he Ngaahi Kautaha 1995 pea na'e toe lesisita 'i he 2001. Na'e toe vakai 'i mo tali e Lao 'a e Pangike Fakalakalaka 'o Tonga 'i he 2014.

'Oku tu'utu'uni 'e he Lao 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 2014 'a e fatongia 'o e Pangike, 'oku fakama'opo'opo ia ko hono hakeaki 'i 'a e fakalakalaka fakasosiale mo fakakekonomika 'a e kakai mo e ngaahi ngaue'anga 'i Tonga 'o fakafou 'i ha ngaahi nō mo e fale 'i fakapisinisi 'a ia 'oku fakahoko 'i ha ngaahi founa fakapangike fakapolofesinale pea fakapapau 'i 'oku totongi fakafoki mai 'a e ngaahi nō. 'Oku lolotonga fakalahi 'a e ngaue mo e ngaahi sevesi 'a e Pangike ke fakakau e ngaahi ngaue fakakomesiale ke fakakakato I he ngaahi ta'u hokohoko mai ki mui ni.

Koe Pangike 'oku ma'u sea kakato ia 'e he Pule'anga Tonga talu mei he 1998. 'Oku tokanga 'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee 'e he Poate 'a ia 'oku memipa ai 'a e kau Talekita 'e toko 5. 'Oku kau he Poate 'a e Talekita Pule ne fokotu'u mei he Pule'anga 'a ia ko hono fatongia ko hono fokotu'u mai mo fakahoko 'o e ngaahi ngaue pea mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue kotoa pe pea mo hono siofi faka'aho 'a e anga hono fakalele 'o e Pangike.

VISIONE TAUMU'A NGAUE

Ke 'iloa ko e ngaue'anga lelei 'i Tonga 'i hono fakahoko 'a e ngaue fakapa'anga ki he fakalakalaka mo e ngaue fakakomesiale 'aki 'a e ngaahi founa fakapangike fakapotopoto, ke a'usia 'a e ngaahi fiema'u 'a e kasitoma 'i he founa mo'oni mo totonu pea ke kei ma'u mo e tupu foki.

MISIONA TAUMU'A NGAUE

Tukupa ke taukave 'i mo hakeaki 'i 'a e fakalakalaka fakakekonomika mo fakasosiale 'a Tonga, 'aki 'a e tu'unga fakahoko ngaue ma'olunga mo feongoongi fakapotopoto taha 'i he'ene sevesi ngaue fakapangikee fakalakalaka mo fakakomesiale, lolotonga ko ia 'oku ma'u pe tupu lelei ko e Ngaue'anga

KO HOMA MAHU'INGA

1. 'Oku mau tukuatu ha ngaahi sevesi fietokoni, fakakaumea pea mo ola lelei
2. Ngaue longomo'ui mo kau 'i he ngaahi ngaue 'ae komiunitii
3. Ngaue fakataha mo fietokoni'aki
4. Fakapapau 'i e faitotonu 'i he emau ngaahi alepau ngaue kotoa pe
5. Pea hokohoko atu 'a e ako ngaue 'a e ngaue'anga ni 'i he fengaue'aki.

KAU TALEKITA 'O E POATE

LORD MATOTO

Talekita Pule Malolo 'a e Pangikē mo e Minisita
Pa'anga moe Palani Fakafonua Malolo.
Fokotu'u ia ko e Sea 'o e Poate 'i Fepueli 2013.

PAULA TAUMOEPEAU

Ko e tangata Pisinisi pea na'a ne
hoko ko e talekita 'o e Poate 'a e
Kau Talekita 'i Sepitema 2009.

OBEY NIU SAMATE

Tokotaha taukei 'i he ngaue fakapangike kome-
siale. Na'a ne hoko ko e Talekita 'i he 'aho 06
Sepitema 2016.

LETA HAVEA KAMI

Na'a ne hoko ko e Talekita Pule 'a e
Pangikē mo e Pule Lahi 'i Sepitema
2013.

KAU PULE MA'OLUNGA

Talekita Pule/Pule Lahi

Leta Kami

- 'Ofisa Pule Lahi Noo

Seini Movete

- 'Ofisa Pule Lahi Faka-pa'anga

Loi Mateiwai

'ULU'I 'OFISI

Kau Pule

- Va'a ngaue ki he kasitoma
- Va'a NŌ - Tongatapu
- Va'a NŌ - Vahe 1 & 2
- Va'a Ngaue Fakatu'apule'anga
- Va'a NŌ Palopalema
- Va'a Tali e NŌ/Ngaue Fakano

Lata Kava

'Elisapesi Fineanganofa

Saia Talau

Tevita Tu'inauvai

Samisoni Masila

Folaufisi Vaea (malolo 03/02/2018)

Saia Talau (fakanofa 26/03/2018)

'Ofeina Filimoehala(fakafisi 13/04/2018)

Siokatame Havili Movete

Silia Tupou

Siosina Paongo

Mele Fonua

Piula Tangataevaha

Samiu Fifita

- Va'a Pa'anga mo e Patiseti

- Va'a Komipiuta

- Va'a 'Ave Pa'anga Pau

- Va'a 'a e Kau Ngaue

- Va'a Fakalele Ngaue

- Va'a 'Ekonomika & Fale'i Fakapisinisi

- 'Atita fakalotofale 'a e Pangikee

NGAAHI 'OFISI 'O E PANGIKEE

Kau Pule

- Va'a 'i Vava'u
- Va'a 'i Ha'apai
- Va'a 'i 'Eua
- Va'a 'i Niuatoputapu
- Va'a 'i Niuafo'ou
- Va'a 'i Hahake
- Va'a 'i Hihifo

'Eliki 'Ofa

Viliami Fifita

Lesieli Hala'ufia

Milika Tolungamaka

Senituli Koloi

Tau'atevalu Mafi

Mosese Fifita

FAKAMATALA MEI HE SEA 'O E POATE

“Kuo malava ‘e he Pangikee ‘o fekuki mai mo e ngaahi Faingata’a he kuohili, kaneongo ia ko e tupu kuo fakaha ‘oku tui malohi ai ‘a e Poate ki ha ola lelei ange kihe kaha’u”.

‘Oku ou loto fiefia ‘i he faigamalie koeni keu fakahoko atu ai ‘a e lipooti fakata’u ki he ta’u ‘o ngata he ‘aho 30 ‘o Sune 2018. ‘Oku mau tukupa ki ha ola lelei hono liliu ‘oe Pangikee ki he ngaahi ngaue pangikee fakakomesiale pea mo fakatefito ai ha tupu ‘oku lahi ange. ‘Oku tukupa ‘ae Poate ke tataki ‘a e pangikee ke ne a’usia hono fatongia faka-ekonomika, faka-pa’anga mo e fakalalakaka faka-sosiale ‘o e kakai ‘o e Pule’anga ‘o Tonga .

‘I he ngaahi ta’u si’i kuo mahili atu, na’e fetaulaki ‘a e Pangikee mo e ngaahi pole ‘i he ‘ataakai faka-pisinisi ka na’e malava pe ke fekuki moe ngaahi liliu ‘i he ‘ataakai pea mo malava ke fakalelei’i ‘ene ngaahi ngaue, fakakakato e fiema’u ‘a e kau kasitoma pea mo ma’u mai ha tupu lelei ma’ae ma’u ‘inasi.

Ngaahi Ngaue Mahu’inga

Kuo fakakakato ‘e he Pangikee ha toe makamaile ‘e taha ‘i he’ene ngaue ‘o makatu’unga ia he ivi ngaue ‘ene timi mo e ngaue malohi. ‘Oku tupu ki ‘olunga ‘a e fakahu pa’anga seivingi, fakahu pa’anga tipositi pea pehe pe ki he noo pa’anga.

Ko e talafi pa’anga faka-komipiuta makehe ki Tonga ‘a e Pangikee ko e ‘Ave Pa’anga Pau, na’e kamata ‘i Fepueli 2017, kuo hoko ko e va’a mo hono timi ngaue mavahe. ‘I he’ene pehe ‘oku mau fiefia ke kau fakataha moe Pule’anga he’ene visone ke holoki e fakamole ‘o e talafi pa’anga pea mo tokoni ki he kau ngaue Toli Fo’i ‘Akau (RSE) moe kakai Tonga ‘i Nu’uSila. Koe pa’anga muli ‘oku tauhi pe’i Nu’uSila ke tokoni ki he kau hu koloa mai ki Tonga ki hono totongi ‘o e pa’anga Nu’uSila.

Ko e Tupu ‘osi tukuhau na’e lelei ange koe’uhi koe ‘alu hake ‘a e pa’anga humai pea mo hono pule’i moe fakamole, pea ma’u ai ‘a e ola lelei koe tupu \$2.4 miliona fakahoa mo e \$1.4 miliona he 2017. Na’e kaunga lahi ki he ola lelei koia ‘a e tupu mei he ngaahi noo, totongi ngaue, totongi talafi pa’anga pea mo hono pule’i leleiange ‘o e fakamole.

‘Oku talitali lelei ‘e he Pangikee ‘a e tu’unga fakapa’anga malohi hono lekooti ‘o e ngaahi koloa ‘i he \$145.06 miliona fakahoa moe \$131.5 miliona he 2017. Na’e hokohoko ai pe moe tupu ‘a e pa’anga ‘a e ma’u ‘inasi ‘aki ‘a e 9% fakahoa mo e 2017, ki he \$27.2 miliona he ‘osi ‘a e ta’u. ‘Oku ‘ikai ha tiviteni koe’uhi koe feima’u fakalao kae’oua kuo fakalelei ‘a e lahi ‘o e pa’anga noo ki ha tokotaha.

Na’e liliu hono tokanga’i ‘o e Pangikee mei he Potungaue ‘a e Kautaha Fakapisinisi ‘a e Pule’anga ki he Potungaue Pa’anga ‘o kamata he ‘aho 1 Siulai 2017, pea fakahoko ai hono liliu ‘o e lao ki hono tokonga’i ‘o e Pangikee pea kau ai mo hono liliu ‘o e fa’unga ‘o e ma’u ‘inasi pea mo e fa’unga pule ‘o e Pangikee ‘o kau ai ‘a e ngaahi me’a koeni:

1. Fakalahi ‘a e ngaahi ngaue ‘a e Pangikee ki he ngaahi ngaue fakakomesiale.
2. Fokotu’utu’u fo’ou fakalotofale ‘a e Pangikee.
3. Fakatau atu ‘a e ngaahi sea te’eki vahe’i ki he Sino’i Pa’anga Penisoni ‘i Tonga ni.

Kuo tukupa ‘a e Poate Kau Talekita mo e Kau Pule ‘o e Pangikee ki ha fa’unga pule ma’olunga ange pea ‘oku nau tui e makatu’unga ai ha ‘ola lelei mo ha tupu lahiange ‘o hange koia ‘oku fiema’uu. Kuo fakakau ‘a e tu’unga ma’olunga koia ki he Ngaahi Tu’utu’uni Ngaue ‘a e Pangikee ke a’usia ‘e he kau talekita pea mo e kau pule ha founa pule fakapotopoto moha ola ‘oku malava ke a’usia. ‘Oku fakatefito ‘a e ngaahi ‘ulungaanga ‘o e Poate ‘a e Kau Talekita pea moe ola fakalukufua ‘a e Pangikee he longomo’ui ‘a e fatongia fakasetuata ‘a e ma’u ‘inasi ‘i hono fili ‘o e kau Talekita.

FAKAMATALA MEI HE SEA 'O E POATE 'A E KAU TALEKITA 2018- HOKO ATU

Vakaiki he Kaha'u

Kuo malava'e he Pangikee 'o matu'uaki ha ngaahi faingata'a he kuohili pea mo fakahaa'i ha tupu lelei he ngaahi ta'u ka hoko mai, pea 'oku tui 'a e Poate 'oku malava 'e he Pangikee ke a'usia ha ola leleiange he kaha'u mo e ngaahi fakahinohino mo e founa taki lelei.

Kuo tukupa 'a e Poate mo e Kau Pule ke ngaue vaofi ke kakato 'a e fakalahi 'o e sino'i pa'anga pea mo e fakahoko 'oe ATM pea moe kaati ke fakapapau'i 'oku toe malohiange 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e Pangikee. Ka 'i he taimi ni, 'oku hokohoko atu 'ae ako'i 'o e kaungaue, fakamaketi'i leleiange 'a e ngaahi ngaue fo'ou mo e ngaahi sevesi, fakalelei mo fakamalohi'i 'a e ngaahi fatongia tefito 'o e Pangikee pea ke toe hokohoko ai pe 'a e tokonga ki ai.

Ko e mafia moe lavame'a ko e ongome'a mahu'inga ia 'e ua 'oe ola moe tupu 'a e Pangikee pea 'oku fakahoko ia he lelei hono pule'i 'ene kau ngaue pea koe ongome'a mahu'inga ia he lililu pea moe tupu 'a e Pangikee. Pea 'oku faka'ai'ai 'e he Pangikee 'ene polokalama ako moe ngaahi tu'utu'uni ngaue ki hono unga 'o ha kaungauefo'ou 'oku fe'unga 'enau tu'unga fakaako mo e taukei ngaue.

Ke faka'ai'ai 'a e tupu faka-ekonomika, 'oku fiema'u 'e he Pule'anga 'a e Pangikee ke ne tokanga'i 'a e Polokalama Noo Fakalakalaka 'a e Pule'anga(GDL) ki he kakai 'o e fonua 'i he teemi 'oku 'oatu 'ehe Pule'anga pea mo e tupu ma'olalo pea 'ikai ha totongi pa'anga ki he fakamole. Ka 'i he liliu fakakomesiale 'a e Pangikee pea 'oku fe'auhi hangatonu ai 'a e GDL pea moe ni'ihi 'o e ngaahi noo 'a e Pangikee, pea ko e pole lahi ia ke fakalele 'a e polokalama 'i ha totongi si'isi'i pea 'oku ikai fa'a totongi mai he taimi totonu. 'I he hili 'a e ta'u 'e 4 'oku 'amanaki 'a e Pangikee 'e toe vakai'i 'e he Pule'anga 'a e GDL ke fakapapau'i 'oku a'usia 'a e taumu'a he koe aleapau 'a e Pangikee moe Pule'anga 'oku ngata 'i 'Akosi 2020.

Ke hoko koe taha lelei 'o e Pule'anga Tonga, 'oku poupu pea 'e hokohoko ai pe 'e he Pangikee 'ene poupu ki he ngaahi ngaue kehekehe he komuniti pea mo faka'ai'ai 'a e mo'ui lelei, ako, sipoti, ngaue he sosaieti mo e ngaahi ngaue 'ofa. Kuo 'oatu 'ehe Pangikee 'a e ngaahi sikolasipi ki he ngaahi ako'anga ngaue ke faka'ai'ai 'a e 'ilo, taukei ngaue pea mo e fakalakalaka faka-ekonomika he fonua.

Fakamalo

'I he faingamalie koeni 'oku ou fakafongia'i atu 'a e fakamalo 'a e Poate 'a e Pangikee Langa Fakalakalaka 'o Tonga, ki he tokoni 'a e Kovana 'o e Pangike Pule 'o Tonga mo 'ene timi, pea moe 'Eiki Minisita Pa'anga, Dr Pohiva Tu'i'onetoa mo e kau ngaue 'o e Potungaue Pa'anga, pea mo e kau Pule mo kau ngaue 'a e Ngaahi Potungaue 'a e Pule'anga, moe Ongo Kovana 'o Vava'u mo Ha'apai pea mo e kau fakafongia Pule'anga he ngaahi motu 'i tahi. 'Oku 'oatu foki 'a e fakamalo 'a e Poate Kau Talekita ki he ngaue lahi mo 'osikiavelenga 'a e Pule lahi, Kau pule mo e Kaungaue 'a e Pangikee lolotonga 'a e ta'uu. 'Oku ou fakamalo ki hoku kaungatalekita ko 'enau tokoni lahi, poupu, taukei mo tauhi 'a e lelei taha ki he Pangikee. 'Oku mau fakamalo ki he ma'u 'inasi, kaungangaue moe kau kasitoma'a 'a e Pangikee koe'uhi koe ngaahi poupu lahi mo e fengau'e akifakapisinisi.

Ko hono faka'osi pea mo mahu'inga lahiange, 'oku mau fiefia ke ngaue ki he ngaahi feima'u 'a e kau kasitoma'a pea mo hokohoko ai pe hono toutou vakai'i 'a e founa lelei taha ke fakahoko lelei ange ai 'a e ngaahi ngaue ki he kakai.

Malo 'aupito

Lord Matoto
Sea

Lipooti 'a e Pule Lahi

“Ke faingofua ange hono tufaki ‘o e ngaahi ngaue, sevesi mo e founa ngaue, ‘a e me’a mahu’inga ke a’usia ‘a e lelei taha hono tokanga’i ‘o e kau kasitomaa, fengaue’aki faka-timi mo a’usia ‘o ha tupu taimi loloa ‘oku tu’ulooa mo ‘ilonga hono ola ‘i he fakalalakaka faka-’ekonomika ‘o e fonua ‘i he kotoa ‘o e ngaahi va’a ngaue ‘o e Pangikee.”

Oku fakafiefia hono tuku atu ‘o e lipooti fakata’u ‘i ha toe ta’u lelei mo malohi hono ola pea ‘oku ou fakamalo mo e loto hounga mo’oni ki he ‘Otua Mafimafi koe’uhi ko e hokohoko atu ‘ene tataki he taimi kotoa.

Na’a mau fetaulaki moe ngaahi pole, ngaue malohi mo fakapapau’i ‘a e ngaahi ngaue ‘oku fiema’u meiate kimaautolu. Koe’uhi ko e Pangikee eni ‘a Tonga, koe fiema’u ke ma’u ha ola lelei pea mo lele’i ‘a e fuka ‘o e Pule’anga Tonga ‘oku lahiange. Pea ‘oku mau polepole he ‘oku kei puke ma’u ‘ae visone ‘a e Tama Tu’i kuo unga fonua, Taufa’ahau Tupou IV talu mei he 1977. ‘I he’emau nga’unu koia ki he ngaahi ngaue faka-komesiale ‘oku mau kei pukepuke ‘a ‘ene visone hono tataki ‘o e ngaahi fakalalakaka faka-sosiale mo faka-’ekonomika ‘o e Pule’anga Tonga.

‘Oku fakautuutu ange ‘a e ‘amanaki ko ia ke fakapapau’i ‘a e Pangikee ‘i he maketi, tukuatu ‘a e ngaahi ngaue mo e sevesi, ako’i ‘a e kau ngaue ke nau malava ‘a e ngaahi liliu ko ia ke a’usia lelei hono fakahoko. ‘Oku mau mahu’inga’ia he mateaki ‘a e kau kasitomaa, pea ‘oku mau feinga ke ‘oatu ‘a e ngaahi ngaue moe sevesi totonu ma’a kinautolu. ‘Oku mau mahu’inga’ia foki he’emau koloa mahu’inga taha, koe kau ngaue. ‘Oku mau feinga ma’u pe ke ‘oange ha ngaue’anga lelei ma’a kinautolu ‘a ia ‘e malava ai ke nau ngaue malohi mo ‘omi ‘a e ola lelei taha moe visone pe ‘e taha ke pukepuke hake ‘a e mahu’inga ‘o e Pangikee.

Koe Pangikee na’a ne ‘uluaki kamata’i hono fakaava ke ngaue ki he kakai hili ‘a e maumau lahi ‘a e Saikolone Faka-Talupiki ko Gita ‘i Fepueli 2018. Na’a mau ngaue leva ke fokotu’utu’u fo’ou ‘a e ngaahi noo pea mo tuku atu ‘a e ngaahi noo ke langa hake mo fakalelei kiate kinautolu na’e usesia lahi. ‘Oku ou fakamalo ki he kau ngaue koe’uhi ko e ngaue fakataha lolotonga ‘ae ngaahi faingata’a hili ‘ae houa ‘e 24 ‘a e Saikolone Gita. Fakamalo atu ki he ngaue faka-timi ‘a e kau ngaue.

Koe’uhi koe Pangikee pe eni ‘e taha ‘oku ‘i ai hono ngaahi ‘ofisi ‘i Tonga katoa, ‘oku mau hoko ai koe kongas ‘o e ngaahi feitu’u kotoa pe. ‘Oku hokohoko atu pe ‘emau ngaahi tokoni ki he kakai he ta’u kotoa ‘aki ‘a e ngaahi foaki ki he sipoti, ngaahi kautaha ngaue ‘ofa mo e ngaahi sikolasipi ki he ngaahi ako faka-tekinikale mo e ako ma’olunga ange.

Ko e polokalama ki hono liliu faka-komesiale ‘o e Pangikee mei he ta’u 2015-2017, ‘oku lolotonga hoko atu ki he ngaahi ngaue faka-pangike faka-elekitulonika, ATM mo e kaati ‘a ia ‘oku hoko atu ki ai ‘a e ngaue.

Koe ola ‘o e ngaue

Koe katoa ‘o e pa’anga he ngaahi noo na’e \$64.2 miliona he 30 Sune 2018, koe ‘alu hake ‘aki ‘a e 5%. Ko e me’a mahu’inga koe ‘alu hake ‘a e pa’anga ‘a e ma’u ‘inasi mei he \$24.843 miliona he 2017 ki he \$27.249 miliona he 30 Sune 2018. Koe pa’anga ‘ae ma’u ‘inasi na’e \$0.329 miliona he 1977 pea koe ta’u eni ‘e 41 kuo ‘alu hake ‘ae mahu’inga ‘o e ma’u ‘inasi ‘aki ‘a e \$26.919 miliona.

‘Oku kei fakapapau’i mo tui ‘a e Pangikee ki he’ene malava pea mo e taukei ngaue ke fakalahi ma’u pe ‘ene ngaahi sevesi ke tanaki atu hono mahu’inga ki he’ene ngaahi va’a ngaue he ngaahi feitu’u takitaha. Lolotonga ‘ene fiema’u ke fe’au’auhi mo ‘oatu ‘ae ngaue lelei taha ki he kakai, ‘oku fakangatangata pe ‘a e noo atu fakata-tau ki he ngaahi fiema’u ‘a e ma’u mafai pule pea mo e lao. ‘Oku lolotonga fai ‘a e ngaue ke fakalahi ‘a e pa’anga ‘ae ma’u ‘inasi ke malava ‘a e Pangikee ‘o feau ‘ae fiema’u ‘a e kau kasitomaa lalahi mo malava ke fe’au’auhi ‘i he maketi. ‘Oku lolotonga fai ‘a e ngaue mo e ma’u mafai pule mo ha kau invesitoa lalahi ke a’usia ‘a e fiema’u ko ia pea ‘oku ‘amanaki ke kakato ‘i Sepitema 2018.

Lipooti 'a e Pule Lahi –(hoko atu)

KOE TA'U 'OKU FAKAMATALA

Koe Va'a Noo

a) Tupu he Noo 'a e Pangikee

Koe pa'anga noo fakakatoa 'a e Pangikee na'e 'alu hake 'aki 'a e \$3.085 miliona (5%) mei he \$61.13 miliona he 2017 ki he \$64.22 miliona he 2018. Ko e pa'anga he noo fakalukufua 'oku 'i ai 'a e Noo Ngoue \$6.16 miliona he 2018 ('alu hake 16% mei he \$5.19 miliona he 2017), Noo Pisinisi \$34.5 miliona ('alu hake 7% mei he \$21.09 miliona he 2017), Noo Fale moe Pesenolo \$20.56 miliona ('alu hifo 5% mei he \$21.09 miliona he 2017), Noo kau Ngaue \$2.93 miliona ('alu hake 5% mei he 2017).

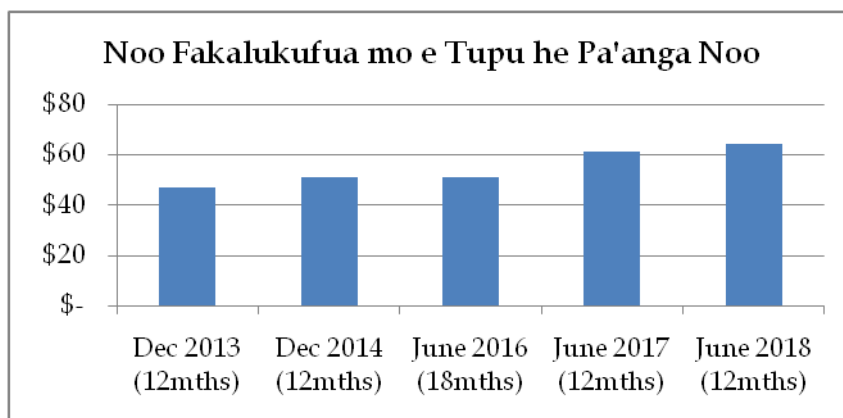
Ko e tupu fakakatoa he lahi 'o e pa'anga noo he mahina 'e 12 kuo 'osi na'e uesia he hokohoko atu 'o e noo ki he Pa'anga Noo Fakalalakaka 'a e Pule'anga (GDL) ki he Noo Ngoue moe Toutai pea mo e Noo Pisinisi 'a ia na'e 'oatu he 1% mo e 4% pea 'ikai ha totongi fakamole pea 'oku tokanga'i 'e he Pangikee.

Ka na'e 'i ai pe ha tupu he ngaahi sekitoa ko eni pea 'oku fiema'u ke lelei ange 'a e fakamaketi, polokalama 'a'ahi ki he kau noo pea mo leleiangae 'a e ngaue ke lahi ange ai 'a e noo atuu.

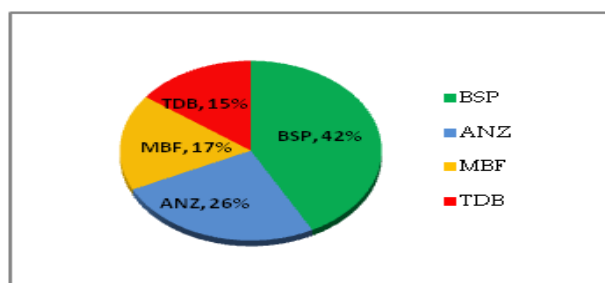
Ko e noo ki he sekitoa noo Fale moe Pesenolo na'e holo hifo he 'oku lahi 'a e fe'au'auhi 'a e ngaahi pangkee komesiale pea kau ki ai mo e Poate Pa'anga Malolo (RFB) ki he'enau kau memipa (kau ngaue fakapule'anga). Pea kau ki ai pea moe ngaahi noo ki he Pa'anga Noo Fakalalakaka 'a e Pule'anga ki he totongi ako.

Pule Lahi 'a e Pangikee (hema) mo e Pule lahi 'a e Potungaue Pa'an-ga mo Palani Fakafonua (mata'u) hili hono fakamo'oni 'o e Alepau Pa'anga Fakalalakaka 'a e Pule'anga 'i Novema 2017.

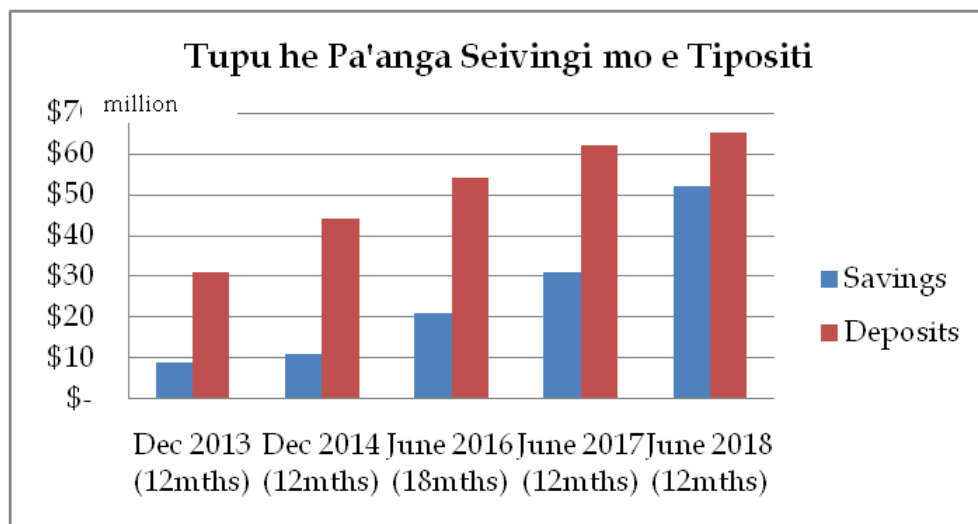
Fakahaa'i he Kalafi 'i lalo e lahi he Noo Fakalukufua

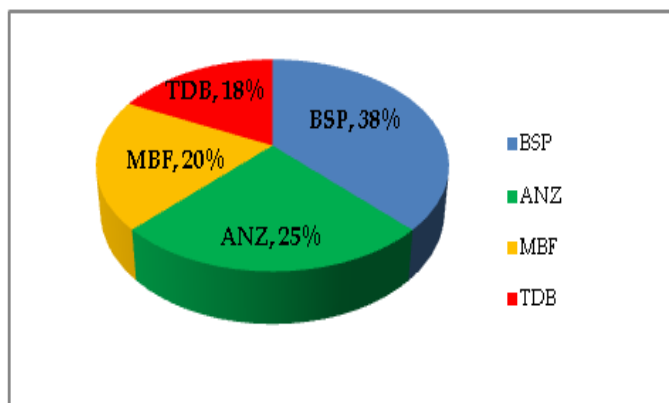
Va'a Ngaue mo e Pangikee Fakamovetevete

a. Tupu Pa'anga Noo mo e Seivingi he Va'a Ngaue

'Oku tokanga'i 'e he Va'a Ngaue Faka-pangikee 'a e ngaue 'i he 'otu mu'a mo sevesi e kasitomaa ki he lelei taha pea tatau pe he ngaahi va'a kotoa pea mo e ngaahi 'otu motu 'i tahi. 'Oku tokanga'i 'e he va'a ko eni 'a e ngaahi fiema'u 'a e kau kasitomaa'o tatau he fiema'u faka-pangike 'onilaini pea mo e fiema'u taautaha 'o fakatatau ki he fiema'u takitaha 'a e kasitomaa. 'Oku tupu 'a e pa'anga he Seivingi 'aki 'a e \$10.92 miliona (26%) mei he \$30.6 miliona he 2017 kae tupu 'a e pa'anga Tipositi 'aki 'a e \$2.59 miliona (4%) mei he \$65.45 miliona he 2017.

Fakahaa'i he Kalafi 'i lalo 'a e Maketi Sea he Tipositi

Koe ta'u faka-pa'anga ko eni, na'a mau tuku atu 'a e kalasi seivingi 'e tolu, koe invesimeni 'e ua ki he ngaahi sekitoa kehekehe pea mo 'enau ngaahi fiema'u. 'Oku taumu'a 'a e ngaahi seivingi ko eni ki he fiema'u 'a e ngaahi pisinisi lotoloto moe fakafo'ituitui pea ke faka'ai'ai 'a e seivingi.

e. Talafi Pa'anga ki Muli

Koe konga mahu'inga 'o e pisinisi faka-komesiale ko e talafi pa'anga fakavaha'a-Pule'anga 'a ia kuo ngaue lelei talu hono kamata he ta'u 'e 2 kuo hili. Ko e fakafetongi pa'anga muli kuo toe tanaki mai ai ha pa'anga humai ki he Pangikee. Makehe mei ai 'oku kei pukepuke pe 'a e pisinisi ki he hukoloa mai 'aki hono fakaho-ko 'a e fiema'u talafi pa'anga. Lolotonga ko ia 'oku kei fakalakalaka 'a e tafa'aki pisinisi ko eni, ka 'oku malohi 'aupito 'a e fe'au'auhi koe'uhi ko e hu fo'ou mai, ka 'oku 'i ai ha faingamalie makehe he kaha'u hano toe fokotu'utu'u fo'ou 'e ngaahi noo, akauni siekee, mo e talafi pa'anga ke fakakakato 'a e fiema'u 'a e kau kasitomaa.

Lipooti 'a e Pule Lahi –(hoko atu)

f) Pangikee 'Onlaini

Ko e ngaue Pangikee 'Onilaini na'e kamata 'i ha ta'u 'e ua he kuo hili. Na'e 'i ai ha kau kasitomaa 'onilaini 'e 502 pea ko e toko 383 ai ko e Fakafo'ituitui moe 119 koe ngaahi Pisinisi'i Nuku'alofa pea moe ngaahi va'a kehekehe 'i he ngaahi 'otumotu.

'Oku malava ange 'e he kau kasitomaa 'o pule'i lelei ange 'enau ngaahi ngaue faka-Pangikee he houa 'e 24 mo 'aho 'e 7 'i ha feitu'u pe 'oku 'i ai ha 'intaneti.

h) 'Ave Pa'anga Pau Vausia Talafi Pa'anga (APP)

Kuo lava ha mahina 'e 16 hono ngaue 'aki e talafi pa'anga ma'ama'a mo 'aho tatau na'e kamata 'i Fepueli 2017 ke ngaue ki he 'omi pa'anga mei Nu'usila. 'I he taimi na'e ngaue fo'ou 'aki ai 'a e talafi pa'anga ko eni, ko e fakamole 'oku 'i he 7.5%. Ka 'i Sune 2018, na'e holo 'a e fakamole ki he 'avalisi 5%. 'I he faka'osi 'o Sune 2018, mei he kau kasitoma kuo lesisita 'e 1012 pea mo e 'avalisi talafi pa'anga 'e 670. Na'e fakahoko ha fakamaketi mahina 'e 6 'i 'Aokalani ke faka'ai'ai 'a e APP pea na'e mahino 'a 'ene ola lelei pea 'oku hoko atu e ngaue ke kamata 'a e talafi pa'anga ko eni ki 'Aositelelia he kaha'u.

i) Ngaue Faka-pangikee he Ngaahi 'Otumotu

'I Ha'apai 'oku 'i ai ha fanga ki'i motu 'e 12 'oku 'a'ahi ki ai he mahina kotoa pe. 'Oku 'oatu foki 'e he Pangikee 'a e ngaahi ngaue fakasosiale mo e ngaue faka-pangikee ma'a e kau ngaue faka-Pule'anga 'oku ngaue he ngaahi 'Otu-motu.

'Oku ngaue vaofi ma'u pe 'a e Pangikee mo e Potungaue Polisi ki he malu mo e hao hono 'ave 'o e ngaue ni ki he ngaahi motuu.

Koe 'a'ahi fakamahina ki he ngaahi 'Otu-Motu 'i Ha'apai mo e tokoni 'a e Pule'anga

Koe 'a'ahi 'a e Pule Lahi ki he Ongo Niua. 'Oku tu'u mo e Pule Va'a Niuatoputapu mo e fanau ako lautohi Pule'anga.

KOE TAKETI 'O E NGAAGHI OLA MO E ME'A FUA

a. Ko hono Mapule'i 'o ha Mole he Noo (CRM)

Na'e hokohoko atu pe hono ngaue 'aki 'o e ngaahi fakakaukau ki hono pule'i fakapotopoto 'o e noo koe'uhi ke a'usia 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi noo.

Na'e kei ngaue 'aki 'a e ngaahi founa ki hono fakakalasi 'o e noo ko e founa lelei taha ke vakai'i 'aki 'a e tu'unga lelei 'o e noo he lolotonga 'a e ta'u. 'Oku vakai'i tau'atina ma'u pe 'a e ngaahi noo 'i he ngaahi va'a takitaha 'aki 'a e taketi ke a'usia ko e 99%

e. Ko e Lesio ki he Lahi 'o e Pa'anga

'Oku kei hokohoko atu pe 'a e Pangikee Pule 'o Tonga ke fakamahino koe 18% 'a e tu'unga si'isi'i taha (LAR) ke fakapapau'i 'oku lahi fe'unga 'a e pa'anga he ngaahi Pangikee. Ko e tu'unga na'e 'i ai 'a e Pangikee he faka'osinga 'o Sune 2018 na'e 48.89% 'a ia na'e 'alu hake 'aki 'a e 13% mei he 42.50% he ta'u ki mu'a.

f. Ko e Totongi Tomui

Ko e totongi tomui na'e 'i he 2.19% he faka'osinga 'o e ta'u 'i he 30 Sune 2018 fakahoa ki he taketi ko e 4.5%. Ko e holo ia 'a e totongi tomui ko e 10% 'i Sune 2017 tupunga mei he totongi 'o e noo lahi lolotonga 'a e ta'u ki he 30 Sune 2018. Koe lahi 'o e no na'e tomui ko e 431 'i he 30 Sune 2018 ko e 'alu hake ia mei he 275 he 'osi 'a e ta'u 30 Sune 2017.

h. Tu'unga Faka-Pa'anga

Na'e faka-pa'anga 'ae lahi 'o e noo mei he maketi pa'anga faka-loto fonua 'a ia ko e 87% 'o e fiema'u faka-pa'anga.

i. Ko e Tupu Hili Hono To'o 'o e Fakamole he Pa'anga Noo mai

'Oku vakai'i faka-kuata 'e he Pangikee e Tupu hili hono to'o 'o e totongi tupu he Pa'anga Noo mai. 'I Sune 2018 na'e 2.57% fakahoa moe 2.74% he 2017 'i he taimi tatau ko e Tupu hili 'a e Fakamole he totongi ngaue na'e 7.38% 'i Sune 2018 fakahoa mo e 2.80% 'i he 2017.

Lipooti 'a e Pule Lahi –(hoko atu)

KO E OLA FAKAPA'ANGA

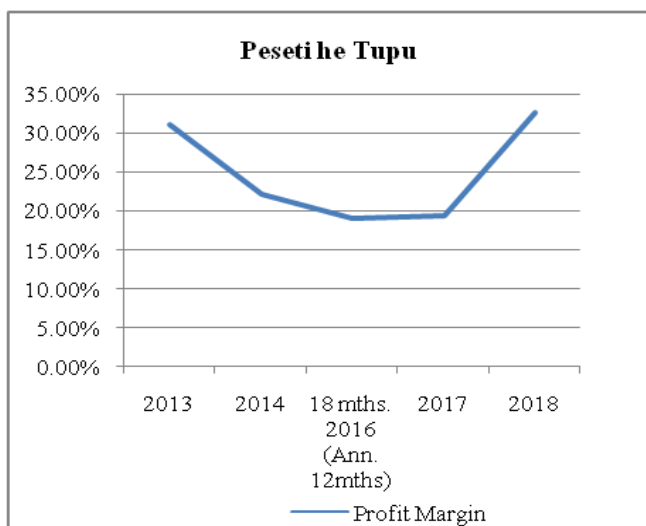
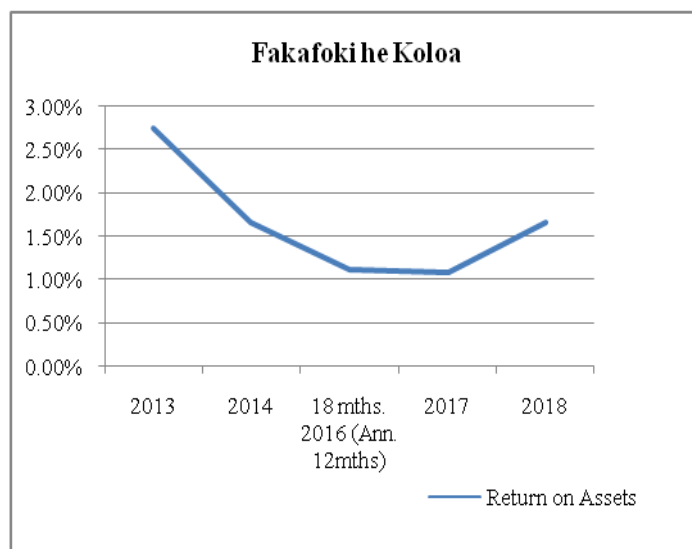
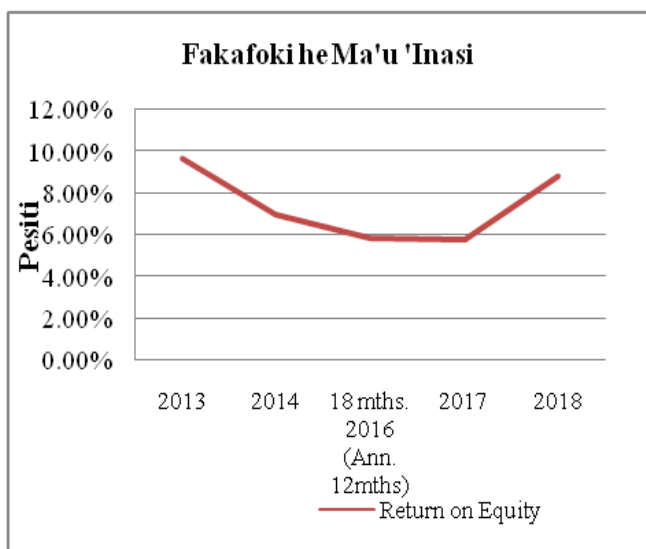
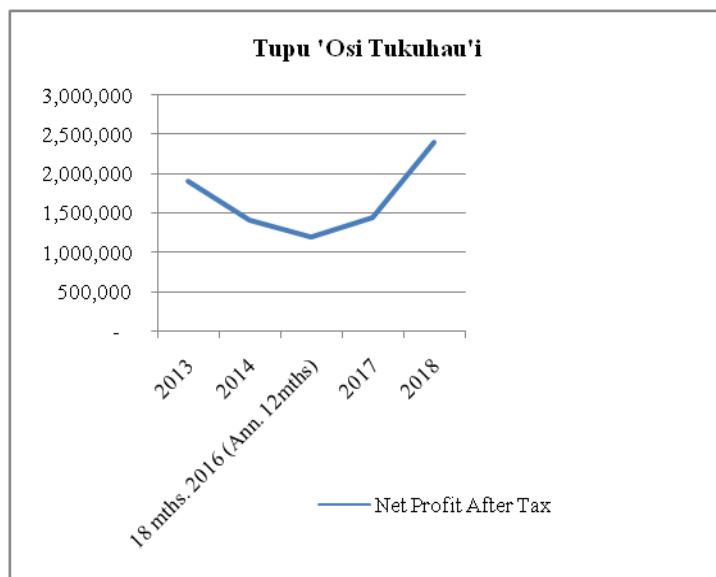
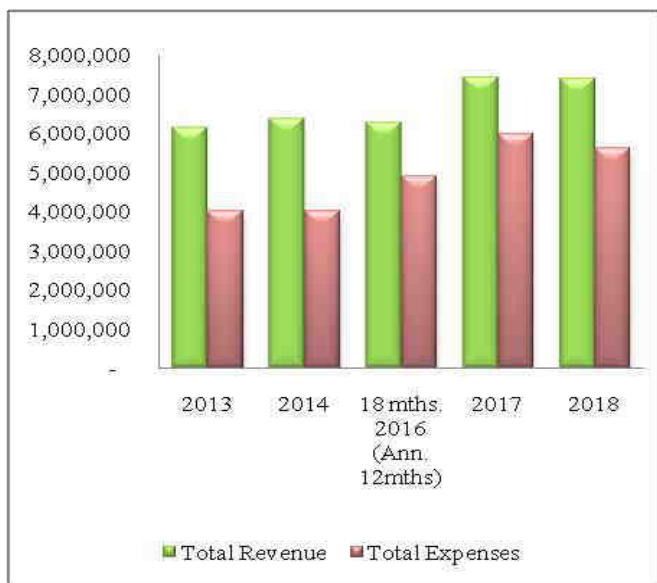
(Ko e fika kotoa pe 'oku 'i he Pa'anga Tonga)

Ko e Pangike Langa Fakalalakala 'o Tonga 'oku ne lekooti 'a e pa'anga humai 'osi to'o 'a e totongi tupu mei he pa'anga noo mai ko e \$7.378 miliona. Na'e lekooti 'a e tupu te'eki tukuhau ko e \$2.202 miliona ki he ta'u ngata ki he 30 Sune 2018, fakahoa mo e \$1.298 miliona 'i Sune 2017. 'I he taimi tatau, 'oku tokanga'i lelei 'e he Pangikee 'a e Pa'anga Fakalalakala 'a e Pule'anga koe'uhi he 'oku fe'au'auhi mo e ngaahi noo 'a e Pangikee. 'I he 'aho 30 Sune 2018, ko e kotoa 'o e pa'anga kuo noo atu ki he kakai kuo a'u ki he \$26 miliona 'a ia kuo laka hake he kau noo 'e 1,000 'i he ngaahi sekitoa fakalalakala kehekehe.

	2013	2014	18 mths. 2016 (Ann. 12mths)	2017	2018
	\$	\$	\$	\$	\$
Katoa Pa'anga Humai	6,127,343	6,368,496	6,270,512	7,426,778	7,378,236
Tupu 'osi Tukuhau	1,907,535	1,414,055	1,197,124	1,440,664	2,406,371
Katoa Koloa	69,406,509	85,140,268	107,371,040	132,214,371	145,063,902
Katoa Mo'ua	49,684,228	64,852,365	86,454,647	107,370,779	117,813,939
Tauhi 'e he Ma'u 'Inasi	9,192,091	6,287,903	6,916,393	8,357,057	10,763,428
Katoa Pa'anga 'a e Ma'u 'Inasi	19,722,281	20,287,903	20,317,831	24,843,592	27,249,963
Pa'anga kuo tauhi ki he sea	\$ 1.81	\$ 1.01	\$ 0.86	\$ 1.03	1.72
Tiviteni ki he sea	0.78	0.61	0.83	-	-
Ko e Ola mo Hono Fua	2013	2014	18 mths. 2016 (Ann. 12mths)	2017	2018
Fakafoki he Koloa	2.75%	1.66%	1.11%	1.09%	1.66%
Fakafoki he Ma'u 'Inasi	9.67%	6.97%	5.89%	5.80%	8.83%
Pesetihe Tupu	31.13%	22.20%	19.09%	19.40%	32.61%
Me'afua 'o e Pa'anga					
Lesio Pa'anga Lolotonga	1.40	1.31	1.24	1.23	1.23
Lesio Pa'anga Vave	1.15	1.70	1.08	1.42	1.42
Me'afua Fakapa'anga					
Lesio 'o e Mo'ua	0.72	0.76	0.81	0.81	0.81
Lesio 'o e Mo'ua/Ma'u 'Inasi	2.52	3.20	4.26	4.32	4.32

Lipooti 'a e Pule Lahi –(hoko atu)

'ALUNGA 'O E PA'ANGA

Ko e Fokotu'utu'u Fo'ou 'o e Ma'u 'Inasi 'oku lolotonga fakahoko koe'uhi ko e Lahi 'o e Pa'anga 'oku malava ke noo 'e ha tokotaha 'oku 'amanaki ke kakato 'i Sepitema 2018; pea 'oku 'ikai ha tiviteni ke totongi atu kae'oua kuo kakato 'a e fiema'u ko ia.

'Oku 'i ai 'ae fu'u fakalaka lahi 'i he ola pea 'oku 'amanaki ke pehe ai pe 'i he kaha'u.

Lipooti 'a e Pule Lahi –(hoko atu)

KAU NGAUE

Ko e kau ngaue na'e toko 146, pea toko 119 'a e kau ngaue taimi kakato mo e 27 kau ngaue lau'aho. 'Oku fakahoko 'a e ngaahi ako he taimi kotoa pe mo faka'ai'ai 'a e ako mo e silolasipi ke fakalotolahi'i 'a e kau ngaue ke ma'u ha 'ilo fo'ou mo fakalahi mo kei ma'u ai pe ha poto'i ngaue fe'unga.

Ko e kau ngaue ko ia 'a e koloa mahu'inga taha 'a e ngaue'anga. 'Oku nau poupou ki he ngaue pea malava ai ke a'usia 'a e ngaahi ola. 'Oku ma'olalo ai pe 'a e nofo atu 'ae kau ngaue 'oku 8.16% 'i he 'osi 'o Sune. Koe 'avalisi e ta'u 'o e kau ngaue ko e ta'u 36 pea ko e 'avalisi e taimi ngaue ko e ta'u 'e 11.

Ko e kau ngaue 'oku 'i ai 'a e faingamalie ke nau ako ngaue he ngaahi Pangikee Faka-Komesiale pe ngaahi ngaue 'anga tatau 'i he taimi kotoa. 'Oku fakalele 'a e ako ki he ngaahi ngaue mo e sevesi 'a e Pangikee ke fakapapau'i 'a e 'ilo mo e taukei ki he fakahoko fatongia lelei. 'Oku fakahoko 'a e ngaahi ako fe'unga he taimi kotoa ke mahino lelei ange 'a e ngaahi ngaue pea mo e sevesi 'a e ngaue'anga.

SIO KI HE KAHA'U

'Oku 'i ai e 'amanaki lelei ki he ta'u fakapa'anga 2019 pea 'oku tukupa 'a e Pangikee ke toe lelei ange 'ene fakahoko fatongia mei he pole 'o e kuo hili pea mo e ta'u lolotonga ke toe lelei ange 'a e ngaahi sevesi fakapa'anga ki he kau kasitoma pea mo e ma'u 'inasi. 'Oku 'i ai 'a e palani ke fakahoko 'a e 'Ofisi Nuku'alofa, toe fakafaingofua ange 'a e ngaahi ngaue ke tokoni ki he sevesi 'o e kau kasitoma ke toe vave mo lelei ange.

'Oku tukupa 'ae Pangikee ki he'ene palani pea mo fakapapau'i ke fakalahi 'a e tupulaki hono mahu'inga fakapa'anga lolotonga 'a e ta'u ka hoko mai.

FAKAMALO

'Oku ou fakamalo loto hounga ki he Sea pea mo e Poate kau Talekita ko e ngaahi fale'i mo e fakahinohino na'e tokoni lahi ki he Pangikee ke a'usia ai 'a e ngaahi liliu mo hono fokotu'utu'u fo'ou 'a e ma'u 'inasi lolotonga 'a e ta'uu. 'Oku mahino foki 'a e monu'ia koe'uhi ko e kau Pulee 'oku nau ngaue mateaki pea mo e kau ngauee 'oku fai 'osikiavelenga he ngaue fakataha ke ma'u ai 'a e ola lelei he ta'u ni.

'Oku 'ikai mo'ua ha fakamalo ki he kau kasitoma lelei koe'uhi ko 'enau falala mo e tui ki he sevesi 'a e Pangikee pea lava ke a'usia ai 'a e ola lelei mo malava ai hono fakalahi 'a e ngaahi sevesi ki he fakakomesiale. 'Oku mau fiefia he ngaahi poupou lahi pea tau fengaue'aki lelei ai he 'etau ngaahi fiema'u takitaha. 'I he tokoni mai 'a e 'Eiki 'e malava ai ke a'usia 'etau ngaahi taumu'a ngaue lahi ange 'i he kaha'u.

Malo

Leta Havea Kami
Pule Lahi

FAKAMATALA FAKAPA'ANGA FAKATA'U NIMA

Tupu mo e Mole TOP \$'000s	2013	2014	Sune 2016 (18mahina)	2017	2018	Feliuliaki 2017/2018
Tupu mei Noo atu	4,511	4,706	7,186	5,065	5,622	9.91%
Tupu he Noo mai	1,189	1,473	2,979	2,421	2,710	10.66%
Toenga tupu mei he noo	3,322	3,233	4,207	2,643	2,912	9.24%
Ngaahi totongi ngaue moe komisoni	2,362	2,556	3,694	2,410	2,654	9.19%
Ngaahi pa'anga humai kehe	443	580	1,504	1,615	1,858	13.08%
Mole he ngaahi noo	389	694	(188)	229	360	36.39%
Mole he noo kuo kaniseli	4	31	32	56	71	21.13%
Fakamole ki he tukuhau	(270)	(406)	(542)	142	203	30.05%
Tupu 'osi tukuhau	1,638	1,414	1,796	1,441	2,406	40.11%
Pa'anga ma'u mei he sea takitaha	1.56	1.01	1.28	1.03	1.72	40.12%
Fakamatala ki he Koloa moe Mo'ua TOP \$'000s	2013	2014	Sune 2016 (18months)	2017	2018	Feliliuaki 2017/2018
Katoa Ngaahi Koloa	69,407	85,140	107,371	132,214	145,064	9%
Pa'anga Noo atu	47,329	51,379	50,881	59,174	62,624	6%
Seivingi mo e tipositi	9,246	10,888	20,855	30,607	41,530	26%
Sino'i Pa'anga mo e 'Inasi	19,722	20,288	20,916	24,843	27,250	9%
Ngaahi Lesio ki he ola	2013	2014	Sune 2016 (18months)	2017	2018	Feliliuaki 2017/2018
Tupu Pa'anga mei he Koloa	2.75%	1.66%	1.67%	1.09%	1.66%	34.29%
Tupu Pa'anga 'a e Ma'u 'Inasi	8.30%	6.97%	8.59%	5.80%	8.83%	34.31%

Peesi

18 ki he 20 *Lipooti 'a e Kau Talekita*

21 *Fakamatala 'a e Kau Talekita*

22 ki he 24 *Famatala Tau'ataina 'a e 'Aotita*

25 *Fakamatala Tupu Fakalukufua kuo Tukupau'i 'i he Ta'u*

26 *Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua*

27 *Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi*

28 *Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngaue FakaPangikee*

29 ki he 66 *Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni*

Lipooti 'a e Kau Talekita ki he Ma'u 'Inasi

Fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Poate 'o e kau Telekita, 'oku fakahu atu ai 'e he kau talekita 'a e Fakamatala ki he Ngaahi Koloa mo e Mo'ua ki he 'aho 30 Sune 2018, Fakamatala Tupu Fakalukufua 'osi Tukupau'i, Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi pea mo e Fakamatala Fehu'aki 'o e Pa'anga ki he faka'osinga 'o e ta'u mo e 'aho 'oku lipooti atu 'i heni:

1. KAU TALEKITA

Ko kinautolu eni 'a e kau Talekita 'a e Pangikee lolotonga 'a e ta'u 'o a'u ki he taimi 'o e lipooti;

Lord Matoto (Sea 'o e Poate)

Paula Taumoepeau

Leta Havea Kami

Faifekau Obey Samate

2. NGAUE TEFITO

Ko e ngaue tefito 'a e Pangikee ko hono tukuatu 'o e ngaahi ngaue faka-pangike fakalakalaka pea mo e ngaahi ngaue faka-pangike faka komesiale kuo fili'i mai ki he kakai 'o e Pule'anga 'o Tonga.

Lolotonga 'o e ta'u ko ia ki he 'aho 30 Sune 2018, na'e 'ikai ha liliu lahi 'i he natula 'o e ngaue fakapisinisi 'a e Pangikee pe ko e fa'ahinga ngaue fakapisinisi 'oku tokanga ki ai 'a e Pangikee.

3. KO E OLA 'O E FEFAKATAU'AKI

Ko e tupu hili hono to'o 'o e tukuhau ki he ta'u 'o 'osi ki he 'aho 30 Sune 2018 na'e \$ 2,406,371 (2017: \$1,440,664).

4. PA'ANGA TALIFAKI KI HA MOLE 'I HE NŌ

Na'e 'ikai ha loko liliu lahi 'i he Pa'anga Talifaki tukukehe pe 'a e Pa'anga Talifaki ki ha mole 'i he nō mo e ngaahi faingamalie 'o e kau ngaue.

5. TOTONGI KI HE MA'U 'INASI

Na'e 'ikai ke 'i ai ha totongi ki he Ma'u 'Inasi 'e fokotu'u ke totongi ki he ta'u fakapa'anga 'osi ki he 'aho 30 Sune 2018. (2017:\$HALA).

Lipooti 'a e Kau Talekita ki he Ma'u 'Inasi (hoko atu)

6. PA'ANGA TALIFAKI

Na'e fokotu'u 'e he kau Talekita ke 'ave ki he Pa'anga Talifaki 'a e hiki 'i he mahu'inga 'i hono fakamahu'inga'i 'o e ngaahi koloa, fale moe naunau ki he ta'u fakapa'anga 'o 'osi ki he 30 Sune 2018.

7. MAKATU'UNGA 'O E NGAUE FAKATAUHITOHU

'Oku tui 'a e kau Talekita ko e makatu'unga 'o e ngaue fakatauhitohi ki hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'oku fe'unga pe ia, pea ko e Pangikee 'e kei hokohoko atu 'ene lele 'o 'ikai toe si'i hifo he mahina 'e 12 mei 'aho 'o e fakamatala ni. 'I he'ene pehe, 'oku tui 'a e kau talekita ko hono fakakalakalasi mo e mahu'inga fakapa'anga 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua 'oku ha 'i he ngaahi fakamatala pa'anga ni, 'oku fe'unga pe.

8. NGAHI NO KUO TAMATE'I PE TU'UNGA TA'EPAU

Kuo fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue fe'unga ki mu'a hono fa'u 'o e fakamatala pa'anga ki he tupu mo e mole pea mo e fakamatala ki he ngaahi koloa mo e mo'ua ke fakapapau'i kuo to'o e ngaahi no kuo 'i ai ha mole pea lahi fe'unga mo e ngaahi nō 'oku ngalingali 'e 'i ai ha mole.

'I he 'aho 'o e fakamatala pa'anga ni, 'oku 'ikai 'ilo 'e he kau Talekita 'i ha fa'ahinga me'a pe 'uhinga ke ne toe uesia lahi ai 'a e ngaahi fika 'o e ngaahi no kuo tamate'i pe ngalingali 'oku 'i ai ha mole

9. NGAHI ME'A NA'E HOKO HE 'OSI 'A E TA'U FAKAPA'ANGA

Na'e liliu 'e he Pangikee 'ene ngaahi Tu'utu'uni Ngaue Fakakautaha 'i he ta'u kuo'osi ke fakalahi 'ene Pa'anga Ma'u 'inasi pea koe koanga ia hono fokotu'utu'u fo'ou 'oe pa'anga 'a e ma'u 'inasi. Kuo ma'u 'e he Pangike ha on-go teu ma'u 'inasi pea 'oku lolotonga fakakakato 'a e aleapau ki ai. 'Oku 'i ai 'a e 'amanaki ke 'ave 'a e \$8 miliona mei he tupu kuo vahe'i ki he ma'u 'inasi 'a e Pule'anga koe konga ia 'o e fokotu'utu'u fo'ou 'o e ma'u 'inasi. Koe \$6-9 miliona he Tohi Fakapapau 'oku 'amanaki ke liliu'aki he ma'u 'inasi.

Ko e taumu'a 'oe ngaue koeni ke fakalahi e pa'anga 'a e ma'u 'inasi pea ke lava 'o fe'au'auhi he maketi, mo toe lahiange 'a e pa'anga ke noo atu pea mo lava ke lahiange 'a e pa'anga ke noo atu kihe tokotaha.

10. KO E NGAUE FAKAPA'ANGA NGALI KEHE

Ko e ola 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangikee ki he faka'osinga 'o e ta'u ki he 'aho 30 Sune 2018, na'e 'ikai ha ki he kau Talekita ha ngaahi me'a kuo te'eki fai ki ai ha tokanga 'a ia te ne ala uesia pe takihala'i ha taha ki ha me'a 'oku fehalaaki 'i he ngaahi fakamatala ki he tu'unga 'o e Pangikee. Kaikehe na'e maumau'i 'e he pangike 'a e limiti 25% 'o e no tokotaha fakatatau ki he lao 'o e 2016 pea 'oku kei malu'i ai e pangike 'e he Pule'anga 'i loto 'i he ta'u 'e taha kamata mei Ma'asi 2017. Kuo lava 'o fakaloloa 'a e taimi 'o e malu'i 'i he mahina 'e 6 ki Sepitema 2018.

11. KOE NGAHI ME'A KEHE

'I he 'aho 'o e lipooti ni, 'oku 'ikai lave'i 'e he kau Talekita 'e 'i ai ha me'a, fehu'aki pe ngaue te ne ala uesia lahi, ka ko e ngaahi me'a pe ko ia kuo fakaha 'i he fakamatala pa'anga ni.

12. NGAHI NGAUE FAKAPA'ANGA MO E NGAHI FA'AHU FEKAU'AKI

Ko e ngaahi ngaue fakapa'anga mo e ngaahi fa'ahi fekau'aki kotoa pe kuo fakamatala'i lelei ia 'i he fakamatala pa'anga. Ko e ngaue kotoa pe felave'i mo e ngaahi fa'ahi fekau'aki 'oku fakahoko ia 'i he founa fakapisinisi angamaheni.

Lipooti 'a e Kau Talekita ki he Ma'u 'Inasi (hoko atu)

13. NGA'HI MONU'IA 'A E KAU TALEKITA

Kuo te'eki ai ke ma'u pe fakafaingamalie'i ke ma'u 'e ha Talekita ha monu'ia (tukukehe ange mei he no mo e faingamalie kuo faka'ataa he founa angamaheni felave'i mo e no pe ko ha monu'ia na'e fakakau atu 'i he pa'anga fakakatoa 'o e totongi na'e ma'u pe te'eki ke ma'u 'e he kau Talekita 'a ia 'oku ha 'i he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee) 'i ha tu'unga fakaaleapau pea mo e Pangikee pe ko ha fa'ahi fekau'aki pea mo e Talekita pe ko ha kau-taha 'oku memipa ai pe ko ha kautaha 'a ia 'oku 'i ai ha'ane fekau'aki fakapa'anga.

Fakamo'oni 'o fakatatau ki hono paasi 'i he fakataha 'a e kau Talekita 'i he 'aho 31 'o 'Aokosi 2018.

Leta Havea Kami
Talekita Pule Le'ole'o

Lord Matoto
Sea 'o e Poate Kau Talekita

Fakamatala 'a e kau Talekita

'I he fakakaukau 'a e kau Talekita:

- (a) ko e fakamatala ki he tupu mo e mole na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'o e ola na'e ma'u 'e he Pangikee 'i he ta'u 'o 'osi ki he 'aho 30 Sune 2018;
- (e) ko e fakamatala ki he ngaahi koloa mo e mo'ua, na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'o e tu'unga na'e a'u ki ai e Pangikee 'i he 'aho 30 Sune 2018;
- (f) ko e fakamatala ki he ngaahi feliliu'aki 'i he sino'i 'inasi, na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'a e fe'unu'aki 'a e pa'anga he ma'u 'inasi 'i he'ene 'osi 'a e ta'u 'o a'u mai ki he 'aho 30 Sune 2018;
- (h) ko e fakamatala ki he ngaahi fehu'aki 'a e pa'anga, na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'a e fehu'aki 'a e pa'anga ki he Pangikee 'i he'ene a'u mai ki he fak'osinga 'o e ta'u ki he 'aho 30 Sune 2018.

Leta Havea Kami
Talekita Pule & CEO

Lord Matoto
Sea 'o e Poate Kau Talekita

Independent Auditor's Report

To the Shareholder of Tonga Development Bank Limited

Report on the Audit of the Financial Statements

Opinion

We have audited the accompanying financial statements of Tonga Development Bank Limited (the "Bank"), which comprise the balance sheet as at 30 June 2018, and the statement of profit or loss and other comprehensive income, statement of changes in equity and statement of cash flows for the year then ended, and notes to the financial statements, including a summary of significant accounting policies.

In our opinion, the accompanying financial statements give a true and fair view of the financial position of the Bank as at 30 June 2018, and of its financial performance and its cash flows for the year then ended in accordance with International Financial Reporting Standards.

Basis for Opinion

We conducted our audit in accordance with International Standards on Auditing (ISAs). Our responsibilities under those standards are further described in the *Auditor's Responsibilities for the Audit of the Financial Statements* section of our report.

We believe that the audit evidence we have obtained is sufficient and appropriate to provide a basis for our opinion.

Independence

We are independent of the Bank in accordance with the ethical requirements of the International Ethics Standards Board for Accountants' Code of Ethics for Professional Accountants (IESBA Code) that are relevant to our audit of the financial statements in Tonga, and we have fulfilled our other ethical responsibilities in accordance with these requirements and the IESBA Code.

Responsibilities of Directors and management for the financial statements

Directors and management are responsible for the preparation and fair presentation of the financial statements in accordance with International Financial Reporting Standards and with the requirements of the Tonga Companies Act, 1995 and the Tonga Development Bank Act, 2014, and for such internal control as the directors and management determine is necessary to enable the preparation of financial statements that are free from material misstatement, whether due to fraud or error.

In preparing the financial statements, the directors and management are responsible for assessing the Bank's ability to continue as a going concern, disclosing, as applicable, matters related to going concern and using the going concern basis of accounting unless the directors and management either intend to liquidate the Bank or to cease operations, or have no realistic alternative but to do so.

The directors and management are responsible for overseeing the Bank's financial reporting process.

PricewaterhouseCoopers, Level 8 Civic Tower, 272 Victoria Parade, Suva, Fiji.
GPO Box 200, Suva, Fiji.
T: (679)3313955 / 3315199, F: (679) 3300947

PricewaterhouseCoopers is a member firm of PricewaterhouseCoopers International Limited, each member firm of which is a separate legal entity.

Auditor's Responsibilities for the Audit of the Financial Statements

Our objectives are to obtain reasonable assurance about whether the financial statements as a whole is free from material misstatement, whether due to fraud or error, and to issue an auditor's report that includes our opinion. Reasonable assurance is a high level of assurance, but is not a guarantee that an audit conducted in accordance with the ISAs will always detect a material misstatement when it exists. Misstatements can arise from fraud or error and are considered material if, individually or in the aggregate, they could reasonably be expected to influence the economic decisions of users taken on the basis of the financial statements.

As part of an audit in accordance with the ISAs, we exercise professional judgement and maintain professional scepticism throughout the audit. We also:

- Identify and assess the risks of material misstatement of the financial statements, whether due to fraud or error, design and perform audit procedures responsive to those risks, and obtain audit evidence that is sufficient and appropriate to provide a basis for our opinion. The risk of not detecting a material misstatement resulting from fraud is higher than for one resulting from error, as fraud may involve collusion, forgery, intentional omissions, misrepresentations, or the override of internal control.
- Obtain an understanding of internal control relevant to the audit in order to design audit procedures that are appropriate in the circumstances, but not for the purpose of expressing an opinion on the effectiveness of the Bank's internal control.
- Evaluate the appropriateness of accounting policies used and the reasonableness of accounting estimates and related disclosures made by the directors and management.
- Conclude on the appropriateness of the directors and managements use of the going concern basis of accounting and, based on the audit evidence obtained, whether a material uncertainty exists related to events or conditions that may cast significant doubt on the Bank's ability to continue as a going concern. If we conclude that a material uncertainty exists, we are required to draw attention in our auditor's report to the related disclosures in the financial statements or, if such disclosures are inadequate, to modify our opinion. Our conclusions are based on the audit evidence obtained up to the date of our auditor's report. However, future events or conditions may cause the Bank to cease to continue as a going concern.
- Evaluate the overall presentation, structure and content of the financial statements, including the disclosures, and whether the financial statements represents the underlying transactions and events in a manner that achieves fair presentation.

We communicate with directors and management regarding, among other matters, the planned scope and timing of the audit and significant audit findings, including any significant deficiencies in internal control that we identify during our audit.

Report on Other Legal and Regulatory Requirements

In accordance with the requirements of the Tonga Companies Act 1995, in our opinion:

- a) proper books of account have been kept by the Bank, so far as it appears from our examination of those books, and
- b) the accompanying financial statements are in agreement with the books of account and to the best of our information and according to the explanations given to us give the information required by the Tonga Companies Act, 1995 and the Tonga Development Bank Act, 2014, in the manner so required.

We have obtained all the information and explanations which to the best of our knowledge and belief were necessary for the purposes of our audit.

Restriction on Distribution or Use

This report is made solely to the Bank's shareholder, as a body. Our audit work has been undertaken so that we might state to the Bank's shareholder those matters we are required to state to them in an auditor's report and for no other purpose. To the fullest extent permitted by law, we do not accept or assume responsibility to anyone other than the Bank and the Bank's shareholder as a body, for our audit work, for this report, or for the opinions we have formed.

31 August 2018
Suva, Fiji

PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants

Fakamatala Tupu Fakalukufua kuo Tukuhau'i 'i he ta'u ki he 'Aho 30 Sune 2018

	Fakamatala	Sune 2018	Sune 2017
		\$	\$
Ngaahi Ngaue 'a e Pangikee			
Tupu mei he ngaahi nō	6	5,621,896	5,065,071
To'o e ngaahi fakamole mei he no mai e pa'anga	6	<u>(2,710,349)</u>	<u>(2,421,537)</u>
Toenga e tupu mei he ngaahi nō		2,911,547	2,643,534
Ngaahi totongi ngaue mo e komisoni	7	2,653,777	2,410,715
Ngaahi pa'anga humai kehe	8	1,857,912	1,615,568
Tupu 'i he Fakamahu'inga 'o e Ngaahi Fale nofo totongi 'a e Pangike	18	<u>(45,000)</u>	<u>756,951</u>
Kotoa e pa'anga humai hili to'o fakamole ki he nō		7, 378, 236	7,426,778
Mole he ngaahi nō	13	(360,389)	(229,888)
Mole he ngaahi nō kuo kaniseli		(16,478)	(56,287)
Pa'anga kuo toe ma'u mai mei he nō kuo kaniseli		87, 957	142, 529
Ngaahi fakamole kehe ki he ngaue	9	<u>(5,607,361)</u>	<u>(5,984,565)</u>
Tupu te'eki tukuhau'i		2,202,743	1,298,567
Fakamole ki he tukuhau	20	<u>203,628</u>	<u>142,097</u>
Tupu ki he ta'u mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee		<u>\$2,406,371</u>	<u>\$1,440,664</u>
Ngaahi pa'anga humai kehe		-	<u>2,486,535</u>
Tupu fakalukufua 'osi tukuhau'i		<u>\$2,406,371</u>	<u>\$3,927,199</u>
Pa'anga ma'u mei he sea takitaha	29	<u>\$1.72</u>	<u>\$1.03</u>

Ko Fakamatala Tupu Fakalukufua 'i 'olunga 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua ki he 'aho 30 Sune 2018

	Fakamatala	Sune 2018 \$	Sune 2017 \$
NGAAHI KOLOA			
Pa'anga 'i he Pangikee	10	50,847,142	47,283,807
Pa'anga tukupau 'I he ngaahi Kautaha Pa'anga kehe		347,862	521,914
Fakahu Pa'anga taimi tukupau 'i he Pangikee	12	9,230,609	7,588,757
Pa'anga nō ke totongi mai	13	62,624,356	59,174,531
Ngaahi koloa kehe	14	768,791	1,215,627
Pa'anga ke totongi mai mei he ma'u 'inasi	15	452,994	445,386
Pa'anga fakahu talifaki	16	10,645,000	4,645,000
Ngaahi koloa tu'uma'u	17	9,395,378	9,784,803
Ngaahi fale nofo totongi	18	155,000	200,000
Ngaahi koloa 'Ikai ke sio kiai	19	-	-
Tukuhau kuo toloi	20(c)	<u>596,770</u>	<u>694,995</u>
Katoa 'o e ngaahi koloa		<u>\$145,063,902</u>	<u>\$131,554,820</u>
NGAAHI MO'UA			
Fakahu Pa'anga Seivingi		41,530,313	30,607,057
Ngaahi mo'ua kehe ke totongi atu	21	2,186,061	2,396,524
Pa'anga ke totongi ki he Pangike Pule	16	843,000	111,000
Ngaahi no ke totongi atu	22	68,042,219	65,456,440
Pa'anga ke totongi ki he tukuhau	20(a)	423,047	337,637
Pa'anga 'oku tokanga'i 'e he Pangikee	23	4,789,299	7,107,575
Mo'ua tukuhau kuo toloi	20(d)	-	694,995
Totongi ki he ma'u 'inasi	28	<u>-</u>	<u>-</u>
Katoa e ngaahi mo'ua		117,813,939	106,711,228
SINO'I 'INASI MOE TALIFAKI			
Inasi kuo vahe'i mo totongi kakato	24	14,000,000	14,000,000
Tupu 'oku tauhi		10,763,428	8,357,057
Mahu'inga Koloa Talifaki		<u>2,486,535</u>	<u>2,486,535</u>
Katoa sino'i 'inasi mo e talifaki		<u>27,249,963</u>	<u>24,843,592</u>
Katoa sino'i 'inasi mo e ngaahi mo'ua		<u>\$145,063,902</u>	<u>\$131,554,820</u>

Ko e Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Leta Havea Kami

Lord Matoto

Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi ki he 'aho 30 Sune 2018

	Fakamatala	'Inasi kuo vahe'i mo totongi	Tupu 'oku tauhi	Mahu'inga Koloa Talifaki	Fakakatoa
		kakato \$	\$		\$
Palanisi ki he 'aho 1 Siulai 2016		14,000,000	6,916,393	-	20,916,393
Pa'anga Hu Mai					
Tupu Fakalukufua ki he ta'u 30 Sune 2017		-	1,440,664	-	1,440,664
Pa'anga humai kehe	24(f)	-	-	2,486,535	2,486,535
Katoa Pa'anga Humai		-	1,440,664	2,486,535	3,927,199
NGaaahi fehu'aki fakapa'anga mo e Ma'u 'inasi		-	-	-	-
Totongi hulu(Tiviteni) 'i he ta'u 2017		-	-	-	-
Palanisi ki he 'aho 30 Sune 2017					
		\$14,000,000	\$8,357,057	\$2,486,535	\$24,843,592
Totongi hulu(Tiviteni) na'e fa- kaha 'i he 2018		-	-	-	-
Pa'anga humai					
Tupu ki he ta'u 30 Sune 2018		-	2,406,371	-	2,406,371
Palanisi ki he 'aho 30 Sune 2018		\$14,000,000	\$10,763,428	\$2,486,535	\$27,249,963

Ko e Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngaue FakaPangikee ki he 'aho 30 Sune 2018

	Fakamatala	2018 \$	2017 \$
Fehu'aki 'a e Pa'anga mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee			
Pa'anga ma'u mei he totongi tupu		5,620,277	5,066,849
Totongi tupu mei he ngaahi nō mai		(2,901,960)	(2,231,180)
Pa'anga ma'u mei he totongi ngaue mo e komisoni		2,653,777	2,410,715
Pa'anga humai kehe		1,857,912	1,615,568
Totongi tukuhau	20(a)	(307,732)	(74,538)
Totongi ki he kaungaue mo e ngaahi ngaue 'a e Pangikee		(4,954,668)	(4,846,776)
Toenga pa'anga ne ma'u mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee kimu'a he liliu he ngaahi koloa mo e mo'ua		1,967,606	1,940,638
Ngaahi liliu he mo'ua mo e koloa 'a e Pangikee:			
Tukuange atu 'o e ngaahi nō		(41,367,233)	(23,623,620)
Totongi fakafoki mai 'o e ngaahi no		36,030,999	20,338,725
Holo hifo/ (Hiki hake)he ngaahi mo'ua mo e totongi tomu'a.		448,455	67,194
Hiki hake he pa'anga ke ma'u mai mei he ma'u 'inasi		(7,608)	(1,093,991)
(Holo hifo)/Hiki hake he ngaahi mo'ua kehe		100,603	(1,996,342)
Toenga pa'anga ma'u mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee		(2,827,178)	(4,367,396)
Fehu'aki 'i he Fakahu Pa'anga			
Fakamole 'i he fakatau mai 'o e koloa tu'uma'u	17,18	(382,723)	(284,073)
Toenga(Fakalahi) fakahu pa'anga taimi tukupau		(1,641,852)	(61,455)
Toenga Holo hifo/ (Fakalahi) he pa'anga talifaki	16	(5,268,000)	(876,000)
Toenga Fakalahi(Holo hifo) he Ponite 'a e Pule'anga	12	-	249,000
Toenga /(ngaue'aki) mei he ngaue'aki he ngaahi fakahu pa'anga		(7,292,575)	(972,528)
Fehu'aki 'o e Pa'anga mei he ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee			
Toenga Holo hifo/(Fakalahi) mei he fefakahu'aki pa'anga he fakahu pa'anga taimi pau 'a e Pangikee.		2,585,780	8,378,152
Toenga fakalahi mei he fefakahu'aki pa'anga he seivingi 'a e Pangikee		10,923,256	9,751,974
Totongi ki he ma'u 'inasi		-	(167,196)
Totongi 'o e ngaahi nō		-	(362,659)
Toenga Fakalahi he fehu'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee		13,509,036	17,600,271
Toenga he hiki hake 'o e pa'anga pe mahu'inga tatau mo ia		3,389,283	12,260,347
Pa'anga he mahu'inga tatau he kamata'anga 'o e ta'u		47,805,721	35,545,374
Pa'anga pe mahu'inga tatau he faka'osinga 'o e ta'u	11	\$51,195,004	\$47,805,721

Ko e Fakamatala Pa'anga ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha he fakamatala ni.

1. NGAHI FAKAMATALA FAKALUKUFUA

'Oku 'oatu 'e he Pangikee Langa Fakalalakala 'o Tonga (Pangikee) 'a e ngaahi ngaue faka-komesiale pea mo e ngaahi sevesifakalakala 'i he Pule'anga Tonga.

Na'e fokotu'u 'a e Pangikee 'i he Pule'anga Tonga 'aki 'a e Lao Pangikee Langa Fakalalakala 'o Tonga 1977 pea na'e fetongi 'e he Lao Pangikee 2014, pea toe lelisita fo'ou he Lao Ngaahi Kautaha 1995. Ko e tua'asila hono 'ofisi lelisita ko e Hala Fatafahi, Nuku'alofa, Tonga.

Koe fakamatala pa'anga ki he 30 Sune 2018 na'e tali 'e he Poate 'a e Kau Talekita he 'aho 31 'Akosi 2018.

2. KO E FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHU

Ko e ngaahi tefito'i tu'utu'uni fakatauhitohi na'e ngaue'aki 'i hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'oku fakaha atu 'i lalo. Ko e ngaahi tu'utu'uni ko eni na'e hokohoko mai pe 'a hono ngaue'aki 'i he ngaahi ta'u kimu'a, tukukehe ka toki fakamahino'i atu.

(a) Makatu'unga hono teuteu

Ko e fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'oku teuteu ia fakatatau ki he Founa Fakamatala Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga (IFRS) pea mo e fiema'u 'a e Lao 'o e Ngaahi Kautaha 1995 mo e Lao ki he Pangikee Langa Fakalalakala 'o Tonga 2014. Na'e teuteu 'a e fakamatalapa'anga ni fakatatau ki he mahu'inga 'o e fehu'aki 'o e pa'anga tukukehe ha toe fakamahu'inga 'o ha koloa fakapa'anga ki hano toe fakatau atu. Ko hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga fakatatau ki he IFRS 'oku fiema'u ke ngaue'aki ha ngaahi fakafuofua mahu'inga. Pea 'oku toe fiema'u foki ki he Pangikee ke ngaue'aki ha'ane fili ki hono ngaue'aki o e ngaahi tu'utu'uni fakatauhitohi faka-pangikee. Ko e ngaahi tafa'aki ko ia 'oku fiema'uange ai ha fakafuofua pe fili ki he ngaahi me'a ma'olunga ange mo lahi 'oku fakahaa'i ia he fakamatala fika 4

i) *Ngaahi founa ngaue fo'ou mo e fakalelei na'e nague'aki 'e he Pangikee*

'Oku 'ikai ha ngaahi faka'uhinga 'o e IFRS pe IFRIC 'e fuofua ngaue'aki 'i he ta'u fakapa'anga 'o kamata he 'aho 1 'o Siulai 2017 'e pehe 'e 'i ai ha'ane uesia lahi 'i he Pangikee.

ii) *Ko e ngaahi founa ngaue moe faka'uhinga te'eki ke ngaue'aki*

'Oku 'i ai e ngaahi founa ngaue fo'ou mo e liliu he faka'uhinga 'o e founa ngaue ke kamata ngaue 'aki hili 'a e 'aho 1 Siulai 2017, kuo te'eki ngaue'aki 'i hono teuteu e ngaahi fakamatala pa'anga ko eni. 'Oku 'ikai ha ngaahi founa ngaue ai te ne uesia lahi 'a e fakamatala pa'anga ni tuku kehe 'a kinautolu 'oku ha atu 'i lalo ni.

IFRS 9, 'Me'angaue Fakapa'anga'- Ko e founa ngaue ko eni 'oku 'uhinga ia ki hono fakalakalasi, fua mo hono fakatokanga'i 'o e koloa fakapa'anga mo e mo'ua fakapa'anga. I he liliu kakato 'o e Fakamatala Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga hono 9 na'e tukuatu ia ki tu'a 'i Sepitema 2014. 'Oku ne fetongi 'a e Fakamatala tataki 'i he IAS 39 'a ia 'oku felave'i mo hono fakalakalasi mo fua 'o e ngaahi me'angaue fakapa'anga. Koe IFRS 9 'oku ne pukepuke pe 'uhinga tatau kae fakamahino 'a e founa fua filio'i pea ne fokotu'u mai moe kalasi me'afua 'e 3 ki he ngaahi koloa fakapa'anga: fakamole ki hono fakafoki, mahu'inga totonu 'i he pa'anga humai makehe, mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu moe mole. Koe makatu'unga hono fakalakalasi 'e fakatefito ia mei he fa'ahinga 'oe pisinisi pea mo e aleapau ki he natula humai moe hu atu 'a e pa'anga 'o e koloa fakapa'anga. Koe me'angaue ki he fakahu pa'anga taimi tukupau 'i he 'inasi kuopau ke ne fua 'i he mahu'inga totonu 'i he fakamatala pa'anga tupu pe mole 'i ha fili oku 'ikai toe liliu 'i he kamata'anga ke ne fakamatala'i 'a e ngaahi liliu 'i he mahu'inga totonu 'i he ngaahi pa'anga humai makehe 'o'ikai toe vilo. Kuo 'i ai e founa fo'ou he taimi ni ki hono fakatokanga'i ki mu'a e mole 'i he ngaahi no ke ne fetongi 'aki 'e founa fakatokanga'i e mole he'ene toki hoko. 'Oku ngaue'aki he IAS 39.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(a) Makatu'unga hono teuteu - hoko atu

(ii) Ko e ngaahi founa ngaue fo'ou moe faka'uHINGA te'eki ke ngaue'aki

Na'e 'ikai ha liliu ki hono fakakalakalasi pe fua 'a e ngaahi mo'ua fakapa'anga tukukehe hono fakatokanga'i e ngaahi liliu 'i he ngaahi no takitaha 'i he pa'anga humai, koe ngaahi mo'ua fakapa'anga ke fakakalakalasi kihe mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu moe mole. Koe IFRS 9 'oku ne fakama'ama'a e ngaahi fiema'u ke fakangatangata hono a'usia ha taumu'a lelei 'aki hono fetongi e tasi 'oku ui koe laline maama fakangatangata lelei. 'Oku ne fiema'u ha va faka'ekonomika 'i he va-ha'a 'o e 'aitemi fakangatangata moe me'angaue fakangatangata pea moe 'lesio fakangatangata' ke tatau 'o hange koe founa pule pe 'e taha 'oku ngaue'aki ki he taumu'a ke fakasi'isi'i ha ngaahi palopalema fakapa'anga. 'Oku kei fiema'u pe moe ngaahi lekooti fakamo'oni 'i he tami tatau ka 'oku kehe ia mei he ngaahi fiema'u lolotonga 'a e IAS 39. koe founa ngaue koeni 'e kamata ngaue'aki ia ki he ta'u fakapa'anga 'oku kamata 'i he 'osi 1 Sanuali 2018. Ko hono ngaue'aki kimu'a heni 'oku ngofua pe. Koe kautaha 'oku fakaangaanga ke ngau'aki 'a e IFRS 9 'i hono 'aho kamata pea 'oku te'eki ke fai hano siofia 'a e uesia kakato 'e hook ai.

IFRS 15, 'Pa'anga humai mei ha aleapau mo ha kasitoma' - Ko e founa koeni 'oku ngaue'aki ki hono fakatokanga'i e pa'anga humai pea fokotu'u mai mo e ngaahi lao ki hono lipooti e ngaahi fakamatala mahu'inga ki he kakai 'oku nau ngaue'aki e fakamatala pa'anga fekau'aki moe natula, lahi 'o e pa'anga, taimi totonu pea pehe ki he ta'epau 'o e pa'anga humai moe fehu'aki e pa'anga ma'u mei he ngaahi aleapau 'a e kautaha moe kasitoma. Koe pa'anga humai 'oku fakatokanga'i ia 'i he taimi 'oku ma'u ai 'e he kasitoma 'a e mafai pule kihe koloa pe ngaue pea ne ma'u foki moe mafia ke pule'i hono ngaue'aki pea ne ma'u moe ngaahi lelei mei he koloa pe ngaue ko ia. Koe founa ni 'o ke ne fetongi 'a e IAS 18 'Pa'anga Humai' moe IAS 11 'Aleapau Ngaue - Langa' pea moe ngaahi faka'uHINGA kehekehe pe 'oku nau felave'i. 'E kamata ngaue'aki 'a e founa ngaue ni mei he ta'u fakapa'anga kamata 'i he 'osi 1 Sanuali 2018.

IFRS 16, 'Lisi' - fetongi e fakamatala tataki lolotonga 'a e IAS 17. 'I he IFRS 16, koe aleapau 'oku ne ma'u ha lisi kapau ko e aleapau 'oku ne fakaha 'a e totonu ke pule'i hono ngaue'aki 'o ha koloa kuo faka'ilonga'i ki ha vaha'a taimi kuo fai ai felo-toi kiha fakafetongi koloa. 'I he IAS 17, ko e Tokotaha lisi na'e fiema'u ke ne fakafaikehekehe'i hono fakapa'anga e lisi ('i he fakamatala Koloa mo e Mo'ua) pea mo hono fakalele 'o e lisi(to'o mei he fakamtala Koloa moe Mo'ua). Koe IFRS 16 Oku ne fiema'u he taimi ni 'a e Tokotaha lisi ke ne fakatokamga'i 'a e mo'ua lisi 'e 'asi ia 'i he ngaahi totogi lisi 'i he kaha'u pea moe 'totonu hono ngaue'aki 'a e koloa' ki he kotoa 'o e ngaahi aleapau lisi. 'Oku kau heni moe ngaahi fili ke tau'ataina mei he lao koeni kau ai e ngaahi lisi taimi nounou pau pea moe lisi ngaahi koloa mahu'inga ma'ulalo ka koe ngaahi tau'ataina koeni kuopau ke tohi kole ki ai 'a e Tokotaha lisi. Koe founa ngaue koeni 'e kamata ngaue'aki ki ki he ngaahi ta'u fakapa'anga 'oku kamata 'i he 'osi 1 Sanuali 2019. Ko hono ngaue'aki kimu'a heni 'oku ngofua pe ka 'i he'ene fengaue'aki pe mo e IFRS 15, 'Pa'anga Humai mei ha aleapau mo ha kasitoma'.

'Oku te'eki ai ke vakai'i 'e he Pangike 'a e uesia 'o e ngaahi founa ngaue 'i 'olunga ka 'oku fakaangaanga ke ngaue'aki e ngaahi founa ngaue ni 'o 'ikai toe tomui 'i he ta'u fakapa'anga 'oku faka'ata ke kamata ngaue'aki ai.

(e) Lipooti fakakonga

Ko e ngaue fakakonga 'oku lipooti ia he founa tatau mo e ngaahi lipooti fakaloto ngaue 'oku 'ave ki he pule lahi 'oku ne fai 'a e faitu'utu'uni. Ko e tokotaha faitu'utu'uni, 'a ia 'oku mafai ke vahevahe 'a e me'angaue mo vakai'i 'a e tu'unga 'o e ngaue 'a e ngaue fakakonga, kuo 'osi vakai'i 'a ia ko e Talekita Pule & CEO mo e ongo Tokoni Talekita Pule 'oku nau fai 'a e tu'utu'uni fakangaue.

Ki he 'analaiso fakakonga, vakai ki he fakamatala 5.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(f) Ko e fehu'aki 'o e pa'anga muli

(i) *Fatongia mo e pa'anga 'o e fakamatala ni*

Ko e ngaahi fika 'i he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'oku ngaue'aki 'a e pa'anga 'o e 'ataakai faka'ekonimika 'o e feitu'u 'oku fakalele ai (ko e fatongia 'o e pa'anga).

Ko e fakamatala pa'anga 'oku teuteu 'i he Pa'anga Tonga 'a ia ko e pa'anga ia 'oku fakahoko fatongia 'aki 'e he Pangikee pea mo fakaha'aki 'ene fakamatala pa'anga.

(ii) *Ko e fefakatau'aki pea mo e palanisi*

Ko e pa'anga muli 'oku liliu ia ki he mahu'inga 'o e pa'anga 'oku ngaue'aki 'i he 'aho 'oku fakahoko ai. Ko e ma'u mai pe mole 'i he liliu pa'anga muli koe'uhi ko e totongi 'o e ngaue fakapa'anga pea mo e fehu'aki 'o e pa'anga 'i he faka'os-inga 'o e ta'u 'i he koloa pe mo'ua fakapa'anga 'i he pa'anga muli 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole.

(h) Koloa Fakapa'anga

'Oku hanga 'e ha Pangikee 'o fakakalasi 'a 'ene koloa fakapa'anga 'i he ngaahi kalasi ko eni: Nō mo e mo'ua ke totongi mai; Fakahu pa'anga taimi tukupau; pea mo e koloa fakapa'anga 'oku 'ataa ke fakatau atu. 'Oku fakapapau'i 'e he Kau pule 'a e fakakalasi 'o e fakahu pa'anga 'i he fuofua taimi 'oku fakahoko ai.

(i) *Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai*

Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai 'oku 'ikai ko ha koloa fakapa'anga ia ke toe liliu 'o makatu'unga 'i he totongi tu'uma'u pe totongi 'oku fakafuofua'i 'i he maketi, 'o makehe ia mei he: (a) koloa kuo faka'ataa ke fakatau atu he vavetaha pe 'i ha taimi nounou, 'a ia 'oku fakamavahe'i ke fakatau atu, mo e ngaahi koloa 'i hono fuofua fakahoko kuo fakahaa'i 'i honau mahu'inga fe'unga 'i he tupu mo e mole; (b) ngaahi koloa kuo fakahaa'i honau tu'unga 'oku faka'ataa ke fakatau atu pe; (c) ko e koloa kuo ngalingali 'e 'ikai malava ke toe totongi fakafoki 'i hono mahu'inga toto-nu, tukukehe ange 'a e holo he tu'unga 'o e nō.

(ii) *Koloa fakapa'anga 'oku tauhi ke kakato hono taimi*

Ko e fakahu pa'anga kae 'oua kuo kakato hono taimi 'oku 'ikai ko ha koloa fakapa'anga ia ke toe liliu 'o makatu'unga 'i he totongi tu'uma'u pe totongi kuo fakafuofua'i mo malava 'e he Pangikee ke tauhi kae 'oua kuo kakato hono taimi. Kapau leva 'e teu e Pangikee ke fakatau atu ha koloa 'o kehe ia mei hono mahu'inga 'i ha kakato hono taimi, ko e kotoa 'o e koloa ko ia 'e toe fakakalasi 'oku 'ata ke fakatau atu.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(h) Koloa Fakapa'anga - Hoko atu

(iii) Koloa fakapa'anga 'oku 'ataa ke fakatau atu

Ko e ngaahi koloa 'oku 'ataa ke fakatau atu ko e ngaahi koloa 'oku tauhi 'i ha taimi 'oku 'ikai fakangatangata 'a ia 'e ala fakatau atu 'oka hoko e fiema'u 'i he tu'unga fakapa'anga pe ko e liliu 'o e totongi tupu, mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga pe ko e totongi 'a e ma'u 'inasi. Ko e ngaahi founa angamaheni ki hono fakatau mai pe fakatau atu 'o e koloa fakapa'anga 'i hono mahu'inga fe'unga 'i he tupu mo e mole, 'o tauhi ki he kakato hono taimi pea 'ataa ke fakatau atu, 'oku fakatokanga'i ia 'i he 'aho 'oku fakatau ai - ko e 'aho 'oku fakapapau'i ai 'e he Pangikee ke fakatau mai pe fakatau atu ai 'a e koloa.

Ko e koloa fakapa'anga 'oku 'uluaki lekooti 'i hono mahu'inga fe'unga tanaki atu ki ai mo e fakamole ki he koloa fakapa'anga 'oku fakaha 'i he mahu'inga fe'unga 'i he lipooti tupu moe mole. Ko e koloa fakapa'anga, 'oku ha hono mahu'inga fe'unga 'i he fakamatala tupu mo e mole 'a ia ne 'uluaki ha 'i hono mahu'inga fe'unga, pea ko e fakamole 'oku 'ave ki he fakamatala tupu mo e mole. Ko e koloa fakapa'anga 'oku fakafoki he taimi kuo 'osi ai 'a e totonu ke ma'u ha pa'anga mei koloa ko ia pea kuo to'o mo e konga lahi 'o e totonu 'a Pangikee ki he koloa ko ia.

Ko e faingamalie ke fakatau atu ha koloa pe mo e mahu'inga 'o e koloa 'i hono mahu'inga fe'unga 'i he fakamatala tupu mo e mole 'oku 'ave 'aki pe 'a hono mahu'inga fe'unga. Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau 'oku 'ave 'aki pe 'a e mahu'inga kuo vahe ki ai 'o ngaue'aki 'a e founa totongi tupu lelei taha.

Ko e ma'u mai mo e mole atu koe'uhi ko e liliu he mahu'inga fe'unga 'o e koloa fakapa'anga 'a ia kuo fakakalasi ki he tupu mo e mole 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he taimi 'oku hoko ai. Ko e ma'u mo e mole 'oku tupu ia mei he liliu 'i he mahu'inga fe'unga 'o e koloa 'oku 'ata ke fakatau atu 'a ia 'oku fakahaa'i ia 'i he 'inasi 'o e ma'u 'inasi kae 'oua kuo 'ikai ke toe fakatokanga'i e koloa pe tu'unga ta'epau. 'I he taimi tatau, ko e tatanaki 'o e pa'anga kuo ma'u mai pe mole atu kuo 'osi fakaha'i ia 'i he 'inasi 'o e ma'u 'inasi 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole. 'I he'ene pehe ko e totongi tupu 'oku fika'i he founa 'o e totongi tupu totonu pea ko e ma'u mai mo e mole 'i he pa'anga muli 'oku fakahaa'i 'i he fakamatala tupu mo e mole. Ko e tiviteni he 'inasi 'oku teu ke fakatau atu 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he taimi 'oku fakapapau'i ai 'e ma'u 'e he ma'u 'inasi e totongi kuo fokotu'u

Ko e mahu'inga fe'unga 'o e fakahu pa'anga taimi tukupau 'i he maketi, 'oku fakatefito ia 'i he talamahu'inga lolotonga. Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha maketi ki he koloa fakapa'anga, 'oku fokotu'u leva 'e he Pangikee ha mahu'inga fe'unga 'o ngaue'aki ha ngaahi founa fakamahu'inga. 'E kau heni 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga he fefakatau'aki ne toki fakahoko, holoki e mahu'inga he fehu'aki 'o e pa'anga, founa fakamahu'inga 'o e totongi, pea mo ha founa fakamahu'inga 'oku ngaue'aki lahi 'aki 'i he ngaahi maketi.

(i) Ngaahi ngaue fakapa'anga fetamate'aki

Ko e koloa mo e mo'ua fakapa'anga 'oku nau fetamate'aki pea ko e toenga 'oku lipooti ia 'i he fakamatala koloa mo e mo'ua 'i he taimi 'oku 'i ai ha totonu fakalao ke fetamate'aki 'a e mahu'inga kuo fakaha pea 'oku 'i ai e 'amanaki ke totongi 'a e toenga ko ia pe ko hono lekooti 'a e koloa ka e totongi 'a e mo'ua.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(k) Pa'anga humai mei he totongi tupu mo e fakamole

Ko e pa'anga humai mei he totongi tupu mo e fakamole ki he ngaahi ngaue fakapa'anga kotoa 'oku ma'u mei ai ha tupu 'oku fakahaa'i ko e humai mei he tupu mo e fakamole 'i he totongi tupu 'i he fakamatala tupu mo e mole pea ngaue'aki e founa totongi tupu totonu.

Ko e founa ki he totongi tupu totonu 'a e founa ki hono fika'i 'o e mahu'inga 'o e koloa fakapa'anga kuo vahe pe ko e mo'ua fakapa'anga mo hono vahevahe 'o e pa'anga humai mei he totongi tupu, pe ko e fakamole mei he totongi tupu 'i he taimi 'oku hoko ai. Ko e totongi tupu totonu 'a e totongi 'oku holoki 'aki 'a e mahu'inga 'o e pa'anga ke totongi atu mo ma'u mai mei he lahi ta'u 'o e koloa fakapa'anga, pea 'oka fiema'u, ko e taimi nounou ange ki he mahu'inga 'o e koloa pe mo'ua fakapa'anga. Ko e taimi 'oku fika'i ai e totongi tupu totonu, 'oku hanga 'e he Pangikee 'o fakafuofua'i e fehu'aki e pa'anga 'i hano fakakau mai 'a e taimi alepau 'o e fakamatala fakapa'anga kae 'ikai fakakau e mole he nō 'i he kaha'u.

Ko e taimi kuo holoki hifo ai e mahu'inga 'o e koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e ngaahi koloa tatau tupu mei he tu'unga ta'epau 'o e mole, ko e pa'anga humai mei he totongi tupu 'oku fakahaa'i ia 'o ngaue'aki e totongi tupu ke holoki e fehu'aki e pa'anga he kaha'u 'i he 'uhinga ke fakamahino ai 'a e tu'unga ta'epau 'o e mole.

(l) Totongi makehe mo e komisoni

Ko e pa'anga humai mo e komisoni 'oku ha ia 'i he fakamatala ki he tupu mo e mole 'o fakatatau ki he taimi 'oku fakahoko ai e ngaue ko ia. Ko e totongi 'oku hilifaki 'e he Pangikee ki he no 'oku lau ia ko e pa'anga humai koe'uhi ko e ngaue kuo fakahoko ko ia. Ko e pa'anga humai mei he totongi hono tali 'o e no 'oku lipooti ko e pa'anga humai 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'a e ngaue ko ia kae 'ikai ko e taimi 'oku ma'u mai ai 'a e totongi ko ia. Ko e pa'anga 'oku ma'u mai 'oku vahe ia ki he loloa 'o e ta'u 'o e no 'ikai ko e pa'anga na'e ma'u mai 'a ia ko e lau pe ko e pa'anga humai 'a e konga 'oku kaunga ki he ta'u fakapa'anga lolotonga.

Ko e totongi makehe mo e komisoni 'oku ma'u mei hano alea'i pe ko hono talanoa'i 'o ha ngaue fakapa'anga mo ha taha kehe hange ko e fakafo'ou e ngaahi malu'i 'oku toki lipooti ia 'oka kakato 'a e ngaue fakapa'anga ko ia. Ko e tu'unga 'o e ngaue 'oku fekau'aki mo e totongi makehe 'oku lipooti ia 'i he taimi 'oku kakato ai 'a e ngaahi fiema'u 'o e ngaue ke fakahoko.

(m) Tu'unga ta'epau 'o e ngaahi koloa fakapa'anga

Ko e mahu'inga 'o e koloa kuo vahe

'Oku hanga 'e he Pangikee 'o vakai'i 'i he faka'osinga 'o e ta'u kotoa pe 'oku 'i ai ha faka'ilonga pau ko e koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga 'oku 'i ha tu'unga ta'epau. Ko ha koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga 'oku 'i ha tu'unga ta'epau pe ko e mole he tu'unga ta'epau, 'okapau kuo 'i ai ha faka'ilonga 'o e tu'unga ta'epau, 'i ha taha pe ngaahi me'a na'e hoko hili 'a hono fakatokanga'i 'o e koloa ko ia (mole na'e hoko) pea ko e mole ko ia (me'a ko ia) 'oku 'i ai 'a 'ene uesia 'i hono fakafuofua 'o e fehu'aki 'o e pa'anga mei he koloa pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga ko ia 'i he kaha'u.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(m) Tu'unga ta'epau 'o e ngaahi koloa fakapa'anga - hoko atu

Ko e mahu'inga 'o e koloa kuo holoki fakakongokonga

Ko e ngaahi tu'utu'uni 'oku ngaue'aki 'e he Pangikee ke fakafuofua 'aki 'oku 'i ai ha fakamo'oni ki ha mole he tu'unga ta'epau 'o kau ai:

- 'I ai ha tonounou ki he totongi tukupau 'o e sino'i pa'anga nō mo e totongi tupu;
- 'I ai ha faingata'a 'i he fehu'aki e pa'anga kuo a'usia 'e he tokotaha nō;
- 'Ikai fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e nō;
- Kuo kamata e ngaue fakalao ki he nō;
- 'Oku 'i ai ha holo ki lalo he mahu'inga 'o e koloa malu'i

Ko hono fakafuofua ki he vaha'a taimi 'e hoko ai ha mole pea mo hono 'ilo'i 'o e mole 'oku fakafuofua'i pe ia 'e he kau pule ma'olunga 'a e Pangikee 'o fakatatau ki he fo'i takitaha nō. Ko hono fakalukufua, ko e vaha'a taimi 'oku ngaue'aki 'oku kehekehe pe kamata mei he mahina 'e tolu ki he mahina 'e 12, tukukehe kapau ko e taimi loloa ange kuo faka'ata.

'Oku tomu'a vakai'i 'e he Pangikee pe 'oku 'i ai ha ngaahi fakamo'oni mahino 'oku 'i ai ha tu'unga palopalema 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'a ia 'oku lahi hono mahu'inga fakafo'ituitui pea fakalukufua ki he ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai lahi hono mahu'inga fakapa'anga. Ko e ngaahi koloa 'oku vakai'i fakafo'ituitui 'a e tu'unga palopalema 'oku 'ikai kau ia hono vaka'i'i fakalukufua. 'Oku vaka'i fakataha ai 'a e koloa malu'i pea moe tu'unga

Ko e lahi 'o e mole 'oku fika'i 'i he faikehekehe 'o e mahu'inga lolotonga 'o e koloa mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa malu'i, 'o holoki ki he mahu'inga 'oku ngaue'aki 'e he Pangikee. Ko e mahu'inga 'o e koloa 'oku holoki 'aki e 'akauni 'oku ne fakaha 'a e mole pea lipooti 'i he fakamatala tupu mo e mole.

Kapau 'oku 'i ai ha nō 'oku 'ikai ke toe lava 'o totongi fakafoki mai, 'oku tamate'i ia mei he pa'anga talifaki ki he tu'unga ta'epau he nō. Ko e tamate'i ko eni 'i he kakato 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue kotoa ne fiema'u ke fakahoko pea kuo fakapapau'i 'a e mole ko ia.

Kapau 'i ha vaha'a taimi, ko e mahu'inga 'o e tu'unga ta'epau he nō kuo holo pea ko e holo ko ia 'oku felave'i mo ha me'a na'e hoko hili ia hano fakatokanga'i 'o e tu'unga ta'epau (hange ko e lelei ange hono fakakalasi 'o e nō), ko e tu'unga ta'epau kimu'a kuo mafuli ia 'i hano fakatonutonu ha 'akauni ne 'i ha tu'unga ta'epau. Ko e mahu'inga ne toe fakafoki 'oku lipooti ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'o lau ko e mole he nō.

(n) Fale, naunau mo e me'angaue

Ko e kelekele mo e fale 'oku 'uhinga pe ki he ngaahi 'ofisi 'o e Pangikee, 'a ia 'oku tu'u 'i he Pule'anga Tonga. Ko e ngaahi naunau mo e me'angaue 'oku fokotu'u ia 'i honau ngaahi mahu'inga pea to'o mei ai 'a e holo 'i honou ngaahi mahu'inga takitaha. Ko hono mahu'inga 'oku kau kotoa ki ai 'a e fakamole felave'i hangatonu pea mo hono fakatau 'o e koloa ko ia.

Ko e ngaahi fakamole kimui 'oku kau kotoa ia ki he mahu'inga 'o e koloa pea 'oku lipooti ko e koloa makehe, 'okapau 'oku 'i ai ha 'aonga faka'ekonomika 'i he kaha'u felave'i ki he Pangikee, pea ko e fakamole 'oku malava pe ke fakafuofua. Ko e kotoa e ngaahi fakalelei mo e monomono 'oku hilifaki ia ki he ngaahi fakamole kehe 'o e ngaue 'i he ta'u fakapa'anga ne fakahoko ai.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(n) Fale, naunau mo e me'angaue - hoko atu

Ko e holo he mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku fika'i 'aki e founa fakahangatonu 'o makatu'unga ke holo kakato 'o e koloa, pe ko ia ne toe fakamahu'inga, ngaahi misini pe 'u me'a ngaue 'o fakatatau ki he lahi 'o e ta'u 'oku ala ngaue'aki takitaha. Ko e lahi 'o e ta'u 'oku ngaue'aki e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku fakatatau ia mo e tepile ko eni.

	Ta'u
Kelekele lisi	Toenga ta'u 'o e lisi
Fale	25 - 40
Naunau fale mo e me'angaue	8
Laipeli	8
Ngaahi Misini	8
Komipiuta	4
Me'alele	4 - 5

Ko e mahu'inga 'o e koloa pea mo hono ta'u 'oku vakai'i, pea fakatonutonu 'o ka fiema'u, 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamatala koloa mo e mo'ua. Ko e koloa 'oku fiema'u ke vahe 'i hono ta'u ngaue 'oku vakai'i 'a hono tu'unga ta'epau 'oka hoko ha me'a pe liliu 'i hono tu'unga 'o mahino mai 'e ngalingali 'e 'ikai ke toe lava ke fakafoki mai. Ko e mahu'inga 'o e koloa 'oku holoki hifo kapau 'oku lahi ange hono mahu'inga 'i he mahu'inga 'e ala fakafoki mai ai. Ko e mahu'inga 'e ala fakafoki mai ko e ma'olunga taha ia 'o e mahu'inga 'o e koloa to'o mei ai 'a e fakamole ki hono fakatau atu.

Ko e tupu mo e mole 'i he koloa 'oku tuku atu 'oku fakafuofua ia 'i hono fakahoa 'a e pa'anga ne ma'u mai pea mo hono mahu'inga. 'Oku fakaha kotoa eni 'i he fakamatala tupu mo e mole.

Liliu 'i he lao fakatauhi tohi

Lolotonga 'a e ta'u ngata ki Sune 2017, na'e liliu 'a e me'afua ki he kalasi 'o e koloa 'oku lisi kelekele mo e fale mei he founa fakamole ki he founa fakamahu'inga. 'Oku lauiako e mahu'inga totonu ha toe fakamahu'inga 'i 'e ha taha tau'ata'ina pea to'o 'a e holo he mahu'inga he lisi kelekele mo e fale. Ko e lahi he mahu'inga 'e 'ave ki he talifaki he mahu'inga 'o e pa'anga 'a e ma'u 'inasi. Ko e ngaahi falekehe, misini mo e naunau 'oku fakamahu'inga he fakamole honofakatau pea to'o 'a e holo he mahu'inga. Ko e fakamahu'inga kotoa pe 'o e kelekele, lisi mo e fale 'oku fakata'u 3/5 kotoa. 'Oku fakatefito ia he tukunga 'o e maketi.

(ng)Ko e ngaahi fale nofo totongi

Ko e fale nofo totongi 'oku kau ai 'a e kelekele lisi pea mo e fale nofo totongi 'i ha taimi loloa pea 'oku nofo ai ha taha kehe.

Ko e fale nofo totongi 'oku 'uluaki fakafuofua ia mei he fakamole mo e totongi ki he fehu'aki. Koe lahi hono fua 'oku kau ai e fakamole hono fetongi 'o e fale nofo totongil olotonga 'a e taimi 'oku totongi ai kapau 'oku ma'u 'a e founa totonu pea to'o ai 'a e fakamole he tokanga 'i faka'aho 'a e fale nofo totongi. Ko e 'osi hono 'uluaki fakamahu'inga 'oku fua hono mahu'inga 'aki 'a e faka-mahu'inga 'e ha Tokotaha tau'ataina ke ma'u hono mahu'inga he taimi koia. Ko e fakamahu'inga 'e fakahokoia 'e ha taha 'oku 'i ai 'ene taukei fe'unga pea 'oku 'i ai 'ene taukei he feitu'u koia pea mo e kalasi fale nofo totongi 'oku faka-mahu'inga. Koe hulu pe mole he mahu'inga 'o e fale nofo totongi 'oku ha ia hef akamatala tupu mo e mole pea mo e tupu fakalukufua he ta'u 'i he taimi 'oku hokoai. .

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(ng) Ko e ngaahi fale nofo totongi (hoko atu)

Liliu 'i he lao fakatauhi tohi

Ko e fale nofo totongi 'oku fakafoki ia he taimi 'oku fakatau atu ai pe ko e taimi 'oku 'amanaki 'ikai ai toe ngaue'aki ke ma'u ha tupu faka'ekonomika pea 'amanaki ke fakatau atu. Ko e tupu pe mole hono fakafoki pe tukuatu 'oe fale nofo totongi 'oku ha 'i he fakamatala tupu mo e mole he humai fakalukufua he ta'u 'oku fakafoki ai pe fakatau atu Kapau 'e hoko koe fale nofo totongi ke ngaue'aki 'e he taha 'oku ne ma'u, 'oku toe faka-kalasi ia ko e fale, misini mo e naunau.

Ko e pa'anga humai mei he fale nofo totongi 'oku ha ia he fakamatala tupu moe mole ko e pa'anga humai fakalukufua 'i he founa hangatonu fakatautu ki he ta'u'o e lisi.

(o) Koloa 'ikai sio ki ai

Koe ngaahi fakamole ki hano fakalakalaka'i pe fakalelei e polokalama komipiuta 'ae Pangike 'e lau ia koe 'inasi 'aki 'a e 'uhinga ko hono ngaahi lelei 'o ku 'ikai felave'i moe pa'anga humai kuo tau ma'u 'i he 'akauni ka 'e tokoni lahi ia ki he pa'anga humai mo e tu'unga faka'ekonomika 'o e kautaha 'i he kaha'u. Ko e fakamole ki he koloa 'ikai sio ki ai 'oku vahevahe ia ki he taimi pau fakatautu ki hono taimi ngaue'aki 'i he founa hangatonu. Koe peseti 'oku ngaue'aki ki hono vahevahe ki he taimi pau koe 50%. Koe ngaahi fakamole felave'i mo hono pukepuke ki he tu'unga tatau 'o ha polokalama komipiuta 'e fakatokanga'i ia ko ha fakamole 'i he taimi pe oku hoko ai.

(p) Talifaki ki he koloa 'ikai fakapa'anga

Ko e ngaahi koloa 'oku 'ikai ha taimi ngata'anga hono ngaue'aki 'oku 'ikai vahevahe ia ki ha taimi pau pea 'oku vakai'i fakata'u ki ha mole 'e ala hoko. Ko e ngaahi koloa 'oku malava ke vahevahe ki hono taimi pau 'oku vakai'i 'a e talifaki ki ha mole he taimi kotoa pe 'oku 'i ai ha liliu pe ko ha faka'ilonga he 'ikai malava ke fakafoki mai 'a e pa'anga ko ia. 'Oku fokotu'u 'a e talifaki ki ha mole he taimi 'oku lahi ange ai 'a e pa'anga he koloa ko ia 'i he pa'anga 'e ala tanaki mai. Ko e pa'anga 'oku ala ma'u mai ko e mahu'inga ma'olunga ange 'o e koloa hili hono to'o 'o e fakamole hono fakatau atu 'o e koloa ko ia mo e mahu'inga hono ngaue'aki. Ko e founa hono fakafuofua'i 'o ha mole, 'oku faka kalasi 'a e ngaahi koloa ki honau mahu'inga ma'ulalo taha 'e ala ma'u mai ai ha pa'anga (tafa'aki 'e ala ma'u ai ha pa'anga). Ko e ngaahi koloa 'ikai fakapa'anga tuku kehe 'a e mahu'inga 'o e 'imisi 'o e kautaha, 'oka 'i ai ha mole 'oku ala hoko, 'oku vakai'i ke fakafoki he ta'u fakapa'anga kotoa pe.

(s) Lisi ngaue

Ko e Pangike 'oku lisi

Ko e lisi 'oku ngaue'aki 'e he Pangike ko e lisi ngaue. Ko e totongi fakakatoa ki he lisi ngaue 'oku lipooti ia he ngaahi fakamole kehe 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he founa hangatonu 'i he taimi 'oku fai ai 'a e lisi. Kapau leva 'e fakangata ha lisi ngaue kimu'a he taimi 'oku kakato ki ai, ko e ngaahi totongi 'e fiema'u 'e fai ia ki he tokotaha 'a'ana 'a e lisi 'o hange ha tautea 'oku lau ia ko e fakamole 'i he taimi 'oku fakangata ai 'a e lisi.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(t) Pa'anga pe Mahu'inga Fakapa'anga.

Ko e fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga, ko e pa'anga mo e mahu'inga fakapa'anga 'oku 'uhinga ia ki he pa'anga 'oku 'i lalo he mahina 'e 3 mei he 'aho 'e fiema'u ai, pa'anga pe ngaahi palanisi 'ikai fakangatangata 'i he Pangike Pulee, pa'anga mo'ua mai 'e ha naahi kautaha pa'anga pea mo e pa'anga he ponite 'a e Pule'anga.

(u) Talifaki ki ha mole he nō

Ko e Talifaki ki ha mole he nō 'oku fokotu'u ia he taimi kuo 'i ai ha tu'unga fakalao mo pau tupu mei he ngaahi palopalema 'i he nō he kuohili. 'Oku ha mahino mai 'e tukuange atu 'a e ngaahi koloa ke totongi 'aki e nō ko ia pea kuo lava ke fai hano fakafuofua tonu 'o e mole 'e ala hoko.

(v) Ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue

(i) Livi fakata'u fakata'u 'a e kau ngaue

Ko e ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue ki he livi fakata'u kae te'eki ngaue'aki kuo 'osi fakakau kotoa pe ia ki he fika'i 'enau ngaahi livi takitaha. Kuo 'osi fokotu'u mo e talifaki ke fakafuofua e lahi 'o e mo'ua ki he livi fakata'u koe'uhi ko 'enau ngaue 'o a'u ki he faka'osinga 'o e ta'u. Ko e tokotaha ngaue 'oku 'ataa ke livi puke pe livi ki ha fiema'u ka 'oku toki lekooti pe 'i he taimi 'e fakahoko ai e livi.

(ii) Vahenga malolo

'Oku totongi atu 'e he Pangike ki he Pa'anga Vahenga Malolo Fakafonua 'a e 7.5% ki he kaungaue tu'uma'u kotoa pe. Ko e ngaahi totongi ko eni 'oku tanaki atu ia ki he Fakamatala tupu moe mole 'o e ngaahi piliote fekau'aki mo e ngaahi totongi ko eni.

aa) Tukahau Tolo

Ko e tukuhau toloi 'oku fakaha kakato 'o ngaue'aki 'a e founa ki he ngaahi mo'ua 'i he ngaahi faikehekehe fakataimi 'i he vaha'a 'o e tukuhau he koloa mo e mo'ua pea mo honau mahu'inga 'i he fakamatala pa'anga. Ko e tukuhau toloi 'i he pa'anga humai 'oku fakafuofua ia 'aki 'a e lahi 'o e tukuhau (pea mo e lao) 'a ia kuo fakahoko kakato pe ko ha kongalahi 'i he 'aho faka'osi pea 'oku 'amanaki ke ngaue'aki 'i he taimi 'e totongi ai 'a e tukuhau toloi 'o e ngaahi koloa pe mo'ua

Ko e faikehekehe tefito fakataimi 'oku tupunga ia mei he holo he mahu'inga 'o e koloa mo e toe fakamahu'inga'i 'o e fale/kelekele, ngaahi misini ngaue, tupu te'eki ke fakakakato he pa'anga muli, mole he pa'anga muli, talifaki ki ha mole he no pe talifaki ki he totongi kau ngaue.

Ko e lahi 'o e tukuhau 'oku fakaha 'i he 'aho 'o e fakamatala pa'anga 'oku ne fakafuofua'i 'e lahi 'o e tukuhau toloi.

Ko e tukuhau toloi he koloa 'oku lipooti ia 'i he taimi 'oku pau ai ke ma'u ha tupu fe'unga he kaha'u ke tukuhau'i pea ke faka'aonga'i ai 'a e faikehekehe fakataimi ko eni.

Ko e ola he tukuhau he mole ko ia 'oku ala faka'ata 'e he tukuhau 'oku lau ia ko e koloa he taimi 'oku ngali pau ai 'e 'i ai ha tupu e ala tukuhau'i he kaha'u pea e ala faka'aonga'i ai 'a e ngaahi mole ko ia.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(ae) Ko e ngaahi nō mai

Ko e ngaahi nō mai 'oku lipooti ia 'i honau mahu'inga fe'unga hili hono to'o 'oe fakamole he taimi 'oku hoko ai. Ko e nō mai, 'oku fokotu'u he mahu'inga ko ia 'e totongi fakafoki atu ai; ko e faikehekehe 'i he pa'anga na'e ma'u mai hili hono to'o 'o e fakamole mo e mahu'inga 'e ala totongi fakafoki atu ai 'oku fakaha'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he lolotonga 'o e taimi nō mai pea ngaue'aki ai 'a e founa ki he tupu totonu.

(af) Ko e sino'i 'inasi

Ko e 'inasi angamaheni 'oku fakakalasi ia ko e pa'anga 'a e ma'u 'inasi pea 'oku 'ave ia ki he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'i hono mahu'inga totonu pe.

(a) Fakamole ki hono tukuatu 'o e 'inasi

Ko e fakamole takitaha 'oku fakatatau ki hono tukuatu 'o ha 'inasi fo'ou pe ko ha toe me'a kehe, pe ko ha fakamole ki he ma'u mai 'o ha pisinisi 'oku ha ia he pa'anga 'a e tokotaha ma'u 'inasi, ko e fakamole hili hono to'o 'o e tukupau mei he pa'anga ma'u mai. Na'e 'ikai 'i ha 'inasi fo'ou ne tukuatu lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga.

(e) Ko e tiviteni he 'inasi angamaheni

Ko e tiviteni he 'inasi angamaheni 'oku lipooti ia 'i he pa'anga 'a e ma'u 'inasi 'i he taimi kuo tali 'e he kau ma'u 'inasi 'a e Pangikee.

Ko e tiviteni ki he ta'u 'oku fakaha kimu'a 'a e 'aho 'o e fakamatala koloa mo e mo'ua 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala ki he ngaahi liliu ki he Pa'anga 'Inasi

(ah) Talifaki

Ko e Fakamahu'inga Koloa Talifaki 'oku lekooti ai e hiki hake moe holo 'I he fakamahu'inga 'o e kekelele mo e fale.

(ai) Ma'u mai mei he sea 'e taha

Ko e kamata 'o e tupu/mole atu ki he sea 'e taha 'oku ma'u ia 'i hono vahevahe 'a e tupu 'osi tukupau'aki 'a e lahi 'o e sea angamaheni 'oku toe lolotonga e ta'u fakapa'anga.

(ak) Fatongia Tokanga

Ko e ngaahi koloa mo e pa'anga humai kotoa pe mo e ngaahi fatongia ke fakafoki e koloa ko ia ki ha taha pe kau kasitoma 'oku 'ikai fakakau ia he fakamatala pa'anga ni koe'uhi 'oku fakahoko fatongia tokanga pe 'e he Pangikee hono fatongia.

(al) Fakafehoanaki

Koe ola 'o e ta'u lolotonga 'oku lau ia 'i he ta'u 'e taha 'o 'osi ki he 30 Sune 2018, ka ko e fakafehoanaki ki he ta'u fakapa'anga 'aho 30 Sune 2017.

Ko e taimi 'oku fiema'u ai, ko e ngaahi fika fakafehoanaki kuo toe fakakalasi koe'uhi ke fenapasi mo e ngaahi liliu ki he fakotu'utu'u fo'ou 'oku hoko he ta'u lolotonga.

(am) Tanaki ofi taha

Ko e ngaahi mahu'inga fakapa'anga 'oku tanaki pe ki he pa'anga ofi taha tukukehe kapau 'e fakatokanga'i.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA

Ko e ngaahi ngaue 'a e Pangikee 'oku malava ke ne 'omi 'a e ngaahi tu'unga mateuteu he tafa'aki fakapa'anga pea 'oku fai e feinga ke 'analaiso, vakai'i mo hono tali 'o e tu'unga mateuteu ko ia pea ke mapule'i foki. Ko hono tali 'o e tu'unga mateuteu ko e tefito'i me'a ia 'o e pisinisi fakapangikee. Ko ia ai, 'oku taumu'a 'a e Pangikee ke ne fakapalanisi 'a e tu'unga mateuteu pea mo ha pa'anga e ma'u mai pea ke fakasi'isi'i ha'ane uestia kovi 'a e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee.

Ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikee ki hono tokanga'i 'o e ngaahi tu'unga mateuteu ke ne tokanga'i mo 'analaiso, fokotu'u ha fakangatangata ki he tu'unga mateuteu pea mo e anga hono mapule'i, pea mo tokanga'i e tu'unga mateuteu he nō mo tokanga ki he fakangatangata, 'aki ha ngaahi 'uhinga lelei pea mo e ngaahi fakamatala kakato mo falala'anga. 'Oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikee 'a 'ene ngaahi tu'utu'uni ki hono tokanga'i 'o e tu'unga mateuteu he nō pea mo e founa ngaue ke ne fakahaa'i 'a e liliu 'i he maketi, ngaahi ngaue, mo ha mai ai 'a e lelei taha.

Ko hono tokanga'i 'o e tu'unga mateuteu 'oku tokanga'i pe ia 'e he tafa'aki ki he Pule'i 'o e Tu'unga Mateuteu 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo tali 'e he Poate 'a e Kau Talekita pea mo e ngaahi ngaue fakapangikee 'oku mei he Pangikee Pule 'o Tonga. Ko e Va'a Pa'anga 'a e Pangikee 'oku nau fakatokanga'i 'a e ngaahi tu'unga mateuteu 'o e ngaahi me'a fakapa'anga, 'o ngaue vaofi pea mo e va'a nō 'a e Pangikee. Kuo tali 'e he Poate 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono tokanga'i fakalukufua 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō, kau ai pea mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ne tokanga'i 'a e 'elia takitaha, hange ko e fetongi pa'anga muli, totongi tupu pea mo e nō. Ko e 'aotita fakalotofale 'oku ne vakai'i 'a e founa hono tokanga'i 'a e tu'unga 'o e nō pea mo hono pule'i. 'Oku mahu'inga taha 'a e tu'unga 'o e nō, liliu pa'anga muli, maketi pea mo e hono fakahoko 'o e ngaue. Ko e tu'unga mateuteu he maketi 'oku kau ai 'a e pa'anga muli pea mo e tu'unga 'o e totongi tupu.

3.1 Tu'unga Mateuteu he nō

Kuo 'osi fakakau 'e he Pangikee 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō 'a ia tene fakatupu ha mole fakapa'anga 'o makatu'unga ai ha 'ikai lava 'e he Pangikee ke fakahoko hono fatongia. 'Oku mahu'inga 'aupito 'a e tu'unga mateuteu he nō ki he faifatongia 'a e Pangikee pea 'oku tokanga mavahe 'a e Pangikee ki hono pule'i 'a e tu'unga 'oku a'u ki ai 'a e tu'unga 'o e ngaahi nō. Ko e lahi 'o e nō 'oku tupu ia mei he ngaahi ngaue 'a e va'a nō, ko e fakahu pa'anga 'oku ne tanaki mai 'a e ngaahi mo'ua pea mo tanaki mai ki he koloa 'a e Pangikee. 'Oku kau foki 'a e tu'unga nō he ngaahi me'a 'oku lipooti 'i tu'a he fakamatala ki he koloa mo e mo'ua. Ko hono tokanga'i mo pule'i 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku fai kotoa ia 'e he kau ngaue 'a e tafa'aki 'oku nau tokanga'i 'a e tu'unga mateuteu ko ia pea 'oku nau lipooti ki he Poate 'a e Kau Talekita pea mo e Komiti ki he Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangikee.

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.1 Tu'unga Mateuteu he nō (hoko atu)

(a) Ko e ngaahi nō

'I hono fua 'o e tu'unga mateuteu he nō ki he kasitoma pea mo e Pangikee, 'oku ha mai mei 'a e me'a ko eni 'e 3 (i) ko e hange 'e 'i ai e tomui 'i he totongi fakafoki; (ii) ko e tu'unga lolotonga 'o e tokotaha nō pe tafa'aki fengaue'aki, pea mo 'ene fakalakalaka ki he kaha'u hili hono fakaha 'oku 'i ai e tomui; (iii) pea mo e fakafuofua ki he tu'unga 'o e totongi tomui (Ko e mole tu'unga 'i he tomui e totongi fakafoki).

Ko hono fakafuofua 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku kau ia 'i he ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangikee.

(i) 'Oku vakai'i 'e he Pangikee 'a e tu'unga 'o e ngaahi nō hange ka tomui 'i he tafa'aki takitaha 'aki 'a e ngaahi me'afua 'oku kaunga ki he tafa'aki takitaha. 'Oku fatu kinautolu 'o fakatefito 'i he ngaahi fakahinohino 'a e Pangikee Pule 'o Tonga. Ko e kau kasitoma 'a e Pangikee 'oku fakakalasi ki he kalasi 'e 7. Ko e lahi 'e fua 'a e Pangikee, 'a ia

Fakakalasi Fakamatala ki he ngaahi kalasi takitaha
'a e Pangikee

- A Ko e Kasitoma totongi nō lelei, fe'unga e koloa malu'i pea lele lelei mo pau e tu'unga fakapa'anga
- B 'Akauni 'oku fai 'a hono siofi ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'unga mateuteu, taimi 'oku hoko ai e palopolema faka'ikonomika 'oku 'ikai loko fai ki ai ha hoha'a, tu'unga lelei pe me'afakapa'anga pea fe'unga pe koloa malu'i.
- C1 Nō 'oku lele lelei pe ka ko e pa'anga humai 'oku meimei fe'unga pe ke ma'u e totongi fakafoki, 'e fiema'u ha toe ma'u'anga pa'anga kehe, 'ikai fe'unga pe fe'unga pe koloa malu'i pea mahalo 'e tomui e totongi fakafoki 'o a'u ki he mahina 'e 3.
- S 'Oku 'oange makehe ki he ngaahi nō 'ova he \$250,000 pea 'oku fakakalasi ki he A,B, pe C1; tomui e totongi fakafoki 'o a'u ki he 'aho 'e 30 ki he 60 pea fiema'u ke fai ha tokanga mavahe ki ai mo muimui'i, faingata'a'ia e totongi fakafoki pea 'oku ha mei ai 'a e tu'unga mateuteu.
- C2 Ngaahi 'akauni 'oku tu'u ta'epau pea 'oku fiema'u ha ngaue fakavavevave ki ai, tomui e totongi fakafoki 'i he vaha'a 'o e mahina 'e 3 ki he 6 pea 'ikai ha fakamatala pa'anga 'e ma'u.
- D Ta'epau pea ko e kasitoma 'oku 'i ai e hoha'a ko 'ene nō 'oku tomui pea 'i ai e mole he kongā 'o e totongi tupu pea 'i ai e ngaahi totongi 'oku 'amanaki ke hilifaki ki ai, 'i ai e hoha'a ki he'ene totongi fakafoki, tu'unga 'o e koloa malu'i 'oku 'ikai fe'unga ke malu'i e sino'i nō mo e totongi tupu, 'ikai faipau ki he totongi fakafoki ne fai ki ai e aleapau pea tomui e totongi fakafoki 'ova he mahina 'e 6.
- E 'Amanaki ke 'i ai e mole 'i he sinoi'i pa'anga pea mo e totongi tupu, fai e ngaue fakalao ki he 'akauni pea 'e ala tamate'i pea mei he nō kapau 'e 'ikai ke 'i ai ha fakalaka 'o laka hake 'i he mahina 'e 12.

3.2 Pule'i e tu'unga mateuteu he nō pea mo hono ngaahi tu'utu'uni ki ai

'Oku pule'i 'e he Pangikee 'a hono fakangata mo pule'i 'a e tu'unga mateuteu 'o e nō 'i he taimi pe 'oku fakatokanga'i ai kae tautautefito ki he ngaahi nō fakafo'ituitui, fakakulupu pea mo e ngaahi ngaue'anga.

Kuo hanga 'e he Pangikee 'o fakatu'unga e tu'unga mateuteu 'o e nō 'aki hano fokotu'u 'o e ngata'anga ki he tu'unga mateuteu 'o e nō kapau ko e nō tokotaha, fakakulupu pe 'i he tafa'aki 'o e Pisinisi. Ko e ngaahi tu'unga mateuteu ko eni 'oku fai 'a hono siofi 'i ha ngaahi taimi pau ke fakapapau'i 'oku fai hano vakai'i 'i he ta'u kotoa pe toe vave ange 'oka fiema'u. Ko e ngata'anga 'o e tu'unga 'o e mateuteu he nō 'oku toki tali pe ia pea mei he Poate 'a e Kau Talekita.

Ko e lahi 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku tokanga'i foki 'aki hono toutou vakai'i e mafai 'o e tokotaha nō ke totongi e tupu pea mo e sino'i nō pea mo hano liliu e ngaahi fakangatangata ko eni.

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.2 Ko hono pule'i e ngata'anga 'o e mateuteu he nō pea mo e ngaahi tu'utu'uni ki ai (Hoko atu)

Ko e ngaahi founga kehe ki hono pule'i e tu'unga mateuteu he nō 'oku fakamatala'i atu 'i lalo.

(a) Koloa Malu'i

'Oku 'i ai e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee ki hono fakapapau'i e tu'unga mateuteu he nō. Ko e founga angamaheni ko hono vakai'i e tu'unga 'o e koloa malu'i ki he lahi 'o e nō. Kuo fokotu'u 'e he Pangikee ha ngaahi fakahinohino ki hono tali 'o e ngaahi kalasi pau ki he koloa malu'i pea mo hono fakapapau'i e tu'unga mateuteu he nō. Ko e ngaahi tefito'i koloa malu'i ki he nō 'oku anga pehe ni:

- Malu'i kelekele (mokisi) ki he 'api nofo'anga mo e ngaahi fale pe 'api fakapisinisi;
- Malu'i 'aki 'a e ngaahi koloa 'a e Pisinisi hange ko e fale, koloa ke fakatau atu pea mo e ngaahi mo'ua mai ki he pisinisi;
- Malu'i 'e he Ma'u 'Inasi/Kau Talekita; pea
- Malu'i 'aki 'a e ngaahi me'a fakapa'anga kotoa pe, hange ko e mo'ua 'oku 'i ai 'a hono koloa malu'i pea mo e pa'anga 'a e tokotaha nō 'i he Pisinisi.

Ke lava hano fakasi'isi'i 'a e mole he nō 'e fai e fekumi 'a e Pangikee ki ha toe koloa malu'i kehe mei he ngaahi tafa'aki fekau'aki 'i he taimi pe kuo mahino mai ai e tu'unga mateuteu he nō takitaha pe ko e sio ke hiki hake 'a e totongi fakafoki 'o e nō.

3.3 Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he talifaki 'i he nō tu'unga ta'epau

Ko e founga fakakalasi 'o e nō 'oku fakamatala'i 'i he fakamatala fika 3.1 'oku fakatefito ia ke fakapapau'i 'a e tu'unga lelei 'o e nō talu mei taimi na'e tali ai 'a e nō. 'I he tafa'aki 'e taha, ko e talifaki ki he nō 'oku tu'unga ta'epau 'oku toki lipooti pe ia he taimi 'oku fakatokanga'i ai ha mole kuo 'osi hoko ki he nō 'i he 'aho faka'osi 'o fakatefito pe ia hono fakamo'oni'i 'a e tu'unga ta'epau 'o e nō.

Ko e talifaki ki he tu'unga ta'epau he nō 'oku ha 'i he fakamatala koloa mo e mo'ua he 'osi 'a e ta'u 'oku fakatatau ki he founga 'e fitu 'oku ngaue'aki ki hono fakakalasi 'o e nō. Ko e tepile 'i lalo 'oku fakaha ai 'a e peseti 'o e toenga pa'anga 'a e Pangikee 'o felave'i mo e nō pea kau ki ai mo e talifaki he tu'unga ta'epau he nō ki he kalasi takitaha.

Ko e Ngaahi Kalasi

	2018		2017	
	Ko e ngaahi Nō	Talifaki ki he Nō tu'unga Ta'epau	Ko e ngaahi Nō	Talifaki ki he Nō tu'unga Ta'epau
	(%)	(%)	(%)	(%)
A	14.80	-	13.54	-
B	19.40	-	18.99	-
C1	62.50	56.28	61.28	36.03
S	-	-	-	-
C2	2.09	8.75	4.92	36.78
D	0.85	18.90	0.81	12.58
E	0.36	16.07	0.46	14.61
	100.00	100.00	100.00	100.00

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.3 Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he talifaki 'i he nō tu'unga ta'epau

Ko e founga fakakalasi 'oku ngaue'aki 'oku ne tokoni'i 'a e Pangikee ki hono fakafuofua pe 'oku 'i ai ha tu'unga ta'epau ki he ngaahi nō 'o fakatefito 'i he ngaahi me'a ni:

- Tonounou 'i hono ta fakafoki 'a e totongi tukupau 'o e sino'i pa'anga nō mo e totongi tupu;
- Faingata'a 'i he fehu'aki e pa'anga kuo a'usia 'e he tokotaha nō;
- 'Ikai fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e nō;
- Kuo kamata e ngaue fakalao ki he nō;
- 'I ai ha liliu ki he tu'unga fe'au'auhi 'a e tokotaha nō;
- Holo ki lalo he mahu'inga 'o e koloa malu'i
- Holo ki lalo hifo he kalasi C1

'Oku fiema'u ke vakai'i 'a e nō kotoa pe 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangikee ke fai hano vakai'i tu'o taha pe lahi hake 'i he ta'u 'o kapau 'e fiema'u. Ko e talifaki ki he mole pe tu'unga ta'epau he nō 'oku fakafuofua'i ia 'i hono siofi 'o e mole kuo hoko'i he 'akauni takitaha 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua. Ko e vakai'i ko eni 'oku kau ki ai mo e koloa malu'i 'o e nō (kau ai mo hono toe fakapapau'i pe 'oku ala fakatau atu) pea mo e ngaahi totongi fakafoki 'oku 'amanaki ma'u mai ki he 'akauni takitaha.

3.4 Ko e lahi 'o e ngaahi nō fakatatau ki he sekitoa takitaha 'i he 'osi 'a e ta'u 'oku fakahaa'i ia 'i he tepile ko eni:

Sekitoa;	2018		2017	
	\$	%	\$	%
Ngoue	6,161,572	9.60	5,187,617	8.49
Ngaahi ngaue'anga mo e Pisinisi	34,560,190	53.81	32,084,507	52.48
No Fale mo e No Tautaha	20,566,238	32.02	21,092,630	34.50
No 'a e Kau Ngaue	2,933,560	4.57	2,771,206	4.53
	\$64,221,560	100.00	\$61,135,960	100.00

'Oku falala 'a e Pangikee ki he'ene malava ke pule'i pea ke pulepuke ki he tu'unga si'isi'i taha 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō tu'unga ta'epau 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a ko eni:

- Ngaahi nō malu'i kekekele 'a e kulupu 'oku lahi taha hono koloa malu'i ;
- Ko hono toutou vakai'i 'a e 'o e ngaahi nō tu'unga ta'epau 'e he Pule 'o e tafa'aki ko ia; pea mo
- Hono fakahoko ko ia 'e he Pangikee 'a e founga ke fakapapau'i lelei ange pea toki tali 'o e nō.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō

(i) Ko e ngaahi nō 'oku anga pehe ni:

'I he 'aho 30 Sune 2018	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Ikai ke tomui pe tu'unga ta'epau	5,652,212	31,366,772	19,108,543	2,924,572	59,052,099
Tomui ka 'oku 'ikai ta'epau	977,195	2,595,971	751,301	70,057	4,394,524
Ngaahi nō tu'unga ta'epau	325,170	220,478	220,304	8,985	774,937
Fakakatoa	6,954,577	34,183,221	20,080,148	3,003,614	64,221,560
To'o: tokoni ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau	(420,084)	(568,996)	(577,269)	(30,855)	(1,597,204)
Toenga 'o e Nō	\$6,534,493	\$33,614,225	\$19,502,879	\$2,972,759	\$62,624,356

'I he 'aho 30 Sune 2017	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Ikai ke tomui pe tu'unga ta'epau	4,685,696	29,867,966	20,033,247	2,762,572	57,349,481
Tomui ka 'oku 'ikai ta'epau	180,634	1,963,175	866,515	-	3,010,324
Ngaahi nō tu'unga ta'epau	321,287	253,366	192,868	8,634	776,155
Fakakatoa	5,187,617	32,084,507	21,092,630	2,771,206	61,135,960
To'o: tokoni ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau	(358,303)	(1,023,264)	(548,266)	(31,596)	(1,961,429)
Toenga 'o e Nō	\$4,829,314	\$31,061,243	\$20,544,364	\$2,739,610	\$59,174,531

Ko e katoa 'o e talifaki ki ha mole he nō 'oku 'ai hono pa'anga talifaki kuopau e no ki ai 'oku fakatefito ia hono vakai'i 'o e ngaahi nō taaautaha 'oku 'i ai ha tomui 'a e totongi fakafoki ka 'oku 'ikai tupu ai ha mole pea mo e pa'an-ga talifaki fakakulupu 'o fakatatau ia ki he palanisi 'o e ngaahi no palopalema fakakatoa 'a e 'oku 'ikai ke talifaki fakataautaha. 'Oku vakai'i 'a e ngaahi nō ko eni he taimi kotoa pe 'e he Pangikee.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018-(hoko atu)

3: MATEUTEU 'O E TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

(ii) Ko e ngaahi nō kuo 'ikai tomui pe tu'unga ta'epau 'oku anga pehe ni:

Ko e tu'unga lelei 'o e nō 'a ia 'oku 'ikai tomui pe ta'epau 'a e totongi fakafoki, 'oku vakai'i'aki ia 'a e tu'unga 'o e ngaahi kalasi takitaha.

'I he 'aho 30 Sune 2018	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
Kalasi					
A	63,210	7,428,771	1,706,698	305,702	9,504,381
B	435,999	5,158,573	5,340,970	1,525,472	12,461,014
C1	5,153,003	18,779,428	12,060,875	1,093,398	37,086,704
S	-	-	-	-	-
	\$5,652,212	\$31,366,772	\$19,108,543	\$2,924,572	\$59,052,099

'I he 'aho 30 Sune 2017	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
Kalasi					
A	156,726	5,908,822	1,847,308	364,447	8,277,303
B	264,244	4,820,909	5,190,067	1,335,297	11,610,517
C1	4,264,726	19,138,235	12,995,872	1,062,828	37,461,661
S	-	-	-	-	-
	\$4,685,696	\$29,867,966	\$20,033,247	\$2,762,572	\$57,349,481

(iii) Ko e ngaahi nō kuo tomui hono totongi mai ka 'oku 'ikai ke 'i ha tu'unga ta'epau 'oku fakama'opo'opo 'o anga pehe ni:

Ko e ngaahi nō kuo 'ova hono taimi totongi fakafoki ka 'oku 'i loto pe he 'aho 'e 90 'oku 'ikai ke lau ia ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau tukukehe kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fakamatala kehe ke faka'ilonga 'oku totonu ke lau ia ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau. Ko e lahi 'o e ngaahi nō ko ia 'o fakakalasi ki he kasitoma 'oku anga pehe ni:

'I he 'aho 30 Sune 2018	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi e taimi 'i loto he 'aho 'e 30	690,370	2,025,208	715,768	70,057	3,501,403
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 30-60	27,547	449,517	4,183	-	481,247
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 60-90	259,278	121,246	31,350	-	411,874
	\$977,195	\$2,595,971	\$751,301	70,057	\$4,394,524
	\$2,101,664	\$7,841,9187	\$2,221,621	\$303,000	\$12,468,203

Mahu'inga 'o e koloa malu'i

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

(iii) Ko e ngaahi nō 'oku totongi tomui ka 'oku 'ikai uesia tu'unga ta'epau 'o hange ko ia 'i lalo:

'I he 'aho 30 Sune 2017	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi e taimi 'i loto he 'aho 'e 30	162,278	1,957,469	736,382	-	2,856,129
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 30-60	118	5,706	19,081	-	24,905
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 60-90	18,238	-	111,052	-	129,290
	\$180,634	\$1,963,175	\$866,515	-	\$3,010,324
Mahu'inga 'o e koloa malu'i	\$5,786,751	\$8,794,458	\$1,877,405	-	\$16,458,614

(iv) Ngaahi nō kuo toe fokotu'utu'u fo'ou

Ko hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e ngaahi nō 'oku kau ai 'a e fakaloloa 'o e totongi fakafoki, tali ha fokotu'utu'u ki hono pule'i 'o ha ngaue'anga, fakapapau'i pe toloi e totongi fakafoki. Hili pe 'a hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e nō, ko e 'akauni 'a e kasitoma 'oku te'eki ai ke totongi 'e foki leva ia ki he ngaahi nō anga maheni pea 'e tokanga'i fakataha ia mo e ngaahi 'akauni 'oku natula tatau mo e 'akauni ko ai. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he fokotu'utu'u fo'ou 'o ha nō 'oku fakatefito pe ia 'i he ngaahi faka'ilonga pe makatu'unga 'e toki faitu'utu'uni ai 'a e Pangikee 'o kapau 'e ngalingali 'e kei hoko-hoko atu pe 'a e totongi fakafoki ko ia. Ko e ngaahi tu'utu'uni ko eni 'oku fai 'a hono vakai'i ma'u pe.

Ko e ngaahi nō ne toe fai hano fokotu'utu'u fo'ou ngalingali 'e 'ikai ke 'osi he taimi ke totongi 'osi ai pe tu'u ta'epau 'oku anga pehe ni:

	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'I he 'aho 30 Sune 2018					
Ko e lahi 'o e nō	1,897,367	15,134,015	4,769,719	1,290,954	23,092,055
'I he 'aho 30 Sune 2017					
Ko e lahi 'o e nō	1,538,430	10,982,065	3,597,676	333,288	16,451,459

(v) Ko e ngaahi koloa ne puke 'e he Pangikee

Lolotonga 'e ta'u, ko e ngaahi koloa malu'i eni ne puke 'e he Pangikee ki he malu'i 'o e ngaahi nō:

Natula 'o e koloa	Mahu'inga	
	2018	2017
	\$	\$
'Api tukupau	1,935,223	2,489,490

'Oku fakatau atu 'a e koloa 'oku puke 'e he Pangikee ke holoki 'aki e ngaahi toenga nō kuo fuoloa.

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

(vi) Koe lahi 'o e ngaahi no atu 'i hono vahevahe fakakalakalasi

	2018	2017
	\$	\$
Ngaahi Kautaha lalahi	29,074,135	28,412,188
Ngaahi pisinisi iiki mo lotoloto (SMEs)	28,067,060	27,283,633
Ngaahi nō kehe	7,080,365	5,440,139
	\$64,221,560	\$61,135,960

3.6 Tu'unga mateuteu 'o e Maketi

'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikēe 'a e tu'unga mateuteu 'o e maketi ko'ehi ko e mahu'inga pea mo e fehu'aki 'o e pa'anga 'i he kaha'u 'e uesia ia 'i he fetokaki 'o e totongi 'i he maketi. Ko e tu'unga mateuteu 'o e maketi 'oku fakatupunga ia pea mei he tau'atana ange 'a e totongi tupu pea mo e fehu'aki 'o e pa'anga muli 'a ia tene malava ke fakatupunga 'a e fengaue'aki fakalukufua pe fakatefito pe 'i he maketi, liliu 'i he totongi tupu pe totongi 'i he maketi, fakalahi e ngaahi nō pea mo e fakafetongi pa'anga muli.

3.6.1 Tu'unga mateuteu he fetongi pa'anga muli

'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikēe 'a e fetokaki 'i he pa'anga muli 'i he fakamatala pa'anga mo e fehu'aki 'o e pa'anga. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikēe ki he fetokaki 'o e pa'anga 'oku fakataumu'a ia ke pule'i lelei pea ke fakapapu'i 'oku malava 'e he Pangikēe ke mapule'i 'a e fetokaki 'o e pa'anga muli.

Ko e ngaahi koloa tu'umau mo e mo'ua 'a e Pangikēe 'oku ha ia 'i he pa'anga Tonga tukukehe 'a e ngaahi fika 'o hange ko ia 'oku ha 'i he tepile 'i lalo.

	2018	2017
	\$	\$
Ngaahi Koloa		
Pa'anga 'oku fakahu he ngaahi kautaha Pa'anga kehe	347,862	521,914
Ngaahi Mo'ua		
Ngaahi no pa'anga mai– Pa'anga muli	\$1,955,357	\$1,794,775

3.6.2 Tu'unga ta'epau 'o e totongi tupu

'Oku tali pe 'e he Pangikēe 'a e lahi 'o e pa'anga fakafuofua ki he fetokaki 'o e totongi tupu 'i he maketi pa'anga. Ko e faikehekehe he totongi tupu 'e 'alu hake pe to hifo ki lalo 'o makatu'unga he feliuliaki ko ia. 'Oku vakai'i fakakuata 'e he Pangikēe 'a e tu'unga ta'epau 'oku 'i ai 'a e totongi tupu. Pea 'oku vakai'i fakata'u foki 'e he Pangikēe e totongi tupu pe toe vave ange 'oka fiema'u.

3.7 Tu'unga ta'epau 'o e lahi 'o e pa'anga

Ko e tu'unga ta'epau 'o e lahi 'o e pa'anga e ala fakatupu ha 'ikai malava 'e he Pangikēe ke totongi hono ngaahi mo'ua 'o kau ai pea mo hono ngaahi mo'ua fakapa'anga 'i he taimi 'oku fiema'u ai pea mo fetongi e pa'anga 'i he taimi 'e toho ai. 'E tupu heni 'a e 'ikai ke lava 'o totongi 'a e pa'anga 'a e kau fakahu pa'anga pea mo fakakakato 'a e ngaahi nō.

'Oku vakai'i faka'aho 'e he Pangikēe 'a e lahi 'o e palanisi 'o e pa'anga ngaue 'oku 'i he'ene 'akauni pangikēe, ngaahi pa'anga invesi pea mo e toho 'o e ngaahi pa'anga nō atu. 'Oku 'ikai tauhi 'e he Pangikēe ha palanisi ke totongi 'aki e kotoa 'ene ngaahi fiema'u pa'anga ko'ehi he 'oku malava pe ke fakafuofua'i lelei 'e he Pangikēe 'a e lahi 'o e toe fakahumai 'o e pa'anga invesi he taimi kuo kakato ai hono taimi invesi. Pea 'oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikēe 'a e palanisi faka'aho.

'Oku ha he tepile 'i lalo 'a e fakafehoanaki 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua 'o fakatatau ki honau ngaahi taimi takitaha mei he 'aho faka'osi 'o e ta'u ki honau ngaahi taimi faka'osinga takitaha.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018-(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.7 Tu'unga ta'epau 'o e lahi 'o e pa'anga - hoko atu

	A'u ki he	Mahina	Mahina	Ta'u	Lahi hake	'Ikai ha fa-ka'osinga	
'I he 'aho Sune 2018	Mahina 'e 1	2-3	4-12	2-5	Ta'u 'e 5	Pau	Katoa
Ngaahi koloa	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)
Pa'anga mo e pa'anga he Pangikee	50,847,142	-	-	-	-	-	50,847,142
Pa'anga fakahu he ngaahi Kautaha Pa'anga kehe	347,862	-	-	-	-	-	347,862
Fakahu pa'anga tukupau mo e malu'i	703,472	-	2,079,137	-	6,448,000	-	9,230,609
Ngaahi pa'anga he nō	3,370,621	5,311,884	16,169,507	18,052,422	19,719,422	-	62,624,356
Fakahu pa'anga talifaki	-	-	-	-	-	10,645,000	10,645,000
Fale, misini mo e naunau 'ofisi	-	-	-	-	-	9,395,378	9,395,378
Fale nofo'anga nofo totongi	-	-	-	-	-	155,000	155,000
Ngaahi koloa kehe	1,208,689	13,096	-	-	596,770	-	1,818,555
Katoa Koloa	56,477,786	5,324,980	18,248,644	18,052,422	26,764,692	20,195,739	145,063,902
Ngaahi mo'ua							
Fakahu pa'anga	41,530,313	-	-	-	-	-	41,530,313
Ngaahi nō mai	145,437	44,347	300,622	1,257,144	1,373,411	-	3,120,961
Fakahu pa'anga taimi tukupau	486,096	2,984,99	2,816,947	56,289,777	2,343,639	-	64,921,258
Ngaahi mo'ua kehe	651,583	758,174	470,615	-	-	6,361,035	8,241,407
Katoa Mo'ua	42,813,429	3,787,320	3,588,184	57,546,921	3,717,050	6,361,035	117,813,939
Faikehekehe he pa'anga tauhi	\$13,664,357	\$1,537,660	\$14,660,460	(\$39,494,499)	\$23,047,642	\$13,834,343	\$27,249,963
'I he 'aho 30 Sune 2016							
Katoa Koloa	55,635,447	4,868,055	16,797,057	38,927,692	694,995	14,631,574	131,554,820
Katoa Mo'ua	32,936,880	6,764,574	16,306,761	30,610,846	20,092,167	-	106,711,228
Faikehekehe he pa'anga tauhi	\$22,698,567	(\$1,896,519)	\$490,296	\$8,316,846	(\$19,397,172)	\$14,631,574	\$24,843,592

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.8 Ngaahi me'a 'i tu'a mei he fakamatala koloa mo e mo'ua

(a) *Lahi 'o e Nō 'oku te'eki ke totongi mai*

Ko e taimi 'o e pa'anga aleapau 'a e Pangikee 'i tu'a he fakamatala 'o e koloa mo e mo'ua ke tuku atu ai 'a e ngaahi nō ki he kau kasitoma 'oku ha ia he tepile 'i lalo:

(e) *Lahi 'o e lisi ngaue*

Koe'uhi ko e Pangikee 'oku ne fai 'a e lisi, ko e totongi si'isi'itaha ki ha lisi 'i he kaha'u 'o hange ko ia 'oku fakahaa'i 'i he fakamatala 26(i)'oku fakama'opo'opo ia 'i he tepile 'i lalo.

(f) *Fakamole kiha koloa*

Lahi 'o e fakamole ki ha koloa (fakamatala 26) 'oku fakamatala'i 'i he tepite 'i lalo.

	'Ikai laka hake he ta'u 'e 1	Ta'u 1 – 5	Laka he Ta'u 5	Katoa
Ki he 'ahi 30 Sune 2018	\$	\$	\$	\$
Lahi 'o e nō	9,184,529	-	-	9,184,529
Lahi 'o e lisi ngaue	7,720	30,880	119,560	158,160
Lahi 'o e fakamole ki ha koloa	1,191,500	-	-	1,191,500
Katoa	\$10,383,749	\$30,880	\$119,560	\$10,534,189
Ki he 'ahi 30 Sune 2017				
Lahi 'o e nō	6,264,460	-	-	6,264,460
Lahi 'o e lisi ngaue	8,320	33,280	138,673	180,273
Lahi 'o e fakamole ki ha koloa	1,312,000	-	-	1,312,000
Katoa	\$7,584,780	\$33,280	\$138,673	\$7,756,733

3.9 Mahu'inga mo'oni e Koloa Fakapa'anga mo e Mo'ua

Ko e mahu'inga mo'oni 'o e koloa 'a ia 'oku malava ai ke fakafetongi e koloa pe ko hono totongi 'osi e mo'ua 'i he 'ilo ki ai mo e felotoi 'a e ngaahi fa'ahi 'i ha founga vave.

Ko hono fakamahu'inga'i 'o e ngaahi koloa fakapa'anga mo e mo'ua 'a e Pangikee 'oku fakamatalai' 'i lalo:

(i) **Fakahu pa'anga tukupau**

Ko e mahu'inga 'o e fakahu pa'anga tukupau, 'oku fakafuofua'i ko e mahu'inga mo'oni pe ia 'i he mahu'inga fa-kapa'anga pea 'e malava ke totongi mai pe ia 'oka fiema'u.

(ii) **Fakahu Pa'anga he Ponite 'a e Pule'anga**

Ko e fakahu pa'anga he Ponite 'a e Pule'anga 'oku ma'u ai ha tupu pea 'oku tuku pe he vaha'a taimi 'oku fakahu ki ai. Ko e mahu'inga mo'oni 'o e pa'anga fakahu he ponite 'a e Pule'anga 'oku \$6,448,000 (2017: \$5,859,000) 'oku fakatefito ia mahu'inga fakafuofua 'o fakatatau ki he totongi tupu he maketi.

(iii) **Ngaahi no atu pe pa'anga mo'ua mai**

Ko e ngaahi nō atu 'oku fakamahu'inga'i ia hili hono to'o e pa'anga talifaki ki he mole he nō atu. Ko e mahu'inga 'o e pa'anga nō atu 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu pe ia 'o e ngaahi nō atu hili hono to'o 'o e talifaki ki he ngaahi nō ta'epau hono totongi fakafoki.

(iv) **Fakahu Pa'anga Seivingi**

Ko e mahu'inga 'o e fakahu pa'anga seivingi 'oku fakafuofua 'oku tatau pe pea mo e mahu'inga ko ia 'e totongi fakafoki atu ai he 'oku totongi atu pe he taimi 'e fiema'u ai.

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.9 Mahu'inga mo'oni e Koloa Fakapa'anga mo e Mo'ua (hoko atu)

(v) Ngaahi Nō mai

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga nō mai 'oku fakafuofua 'oku tatau pe pea ko e mahu'inga totonu pe ia 'o e totongi fakafoki kuo 'osi 'ai, 'o kapau 'e fiema'u.

(vi) Ngaahi koloa pe mo'ua kehe

Ko e mahu'inga 'oku lipooti fekau'aki mo e ngaahi koloa pe mo'ua 'oku fakafuofua ko honau mahu'inga fakapa'anga totonu pe ia.

3.10 Ko hono pule'i 'o e Sino'i Pa'anga

Ko e ngaahi taumu'a eni 'a e Pangikee ki hono pule'i 'o e Sino'i pa'anga:

- Ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ke pule'i 'aki 'a e lahi 'o e sino'i pa'anga ke ngaue'aki he maketi ki he ngaue faka-pangikee;
- Ke malu'i 'a e mafai 'o e Pangikee ke hokohoko atu 'ene ngaue 'i he taimi kotoa pe koe'uhi kene kei malava 'o ma'u ha tupu ki he ma'u 'inasi pea mo e ngaahi kupu fekau'aki kehe: pea
- Ke kei tauhi 'a e tu'unga malohi fakapa'anga 'a e Pangikee ke poupou ki he fakalakalaka 'ene ngaue fakapisinisi.

Ke tu'unga lelei 'o e pa'anga ngaue pea mo hono ngaue'aki 'oku muimui'i faka'aho 'e he kau Pule 'o e Pangikee, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangike Pule. Ko e ngaahi fakamatala 'oku fiema'u ke fakahu fakakuata ia ki he Pangike Pule.

'Oku fiema'u 'e he Pangike Pule 'a e PangikeLanga Fakalakalaka 'o Tonga ke: (a) tauhi 'a e pa'anga fe'unga 'o 'oua 'e toe si'isi'i ange 'i he pa'anga kuo tu'utu'uni 'e he Pangike Pule, pea (e) ke tauhi 'a e tu'unga lesio 'o e pa'anga ngaue ki he tu'unga ta'epau 'o e koloa pe 'i 'olunga 'i he tu'unga si'isi'i taha kuo fai ki ai 'a e aleapau 'a ia ko e peseti 'e 18%.

Ko e pa'anga ngaue 'a e Pangikee 'oku tauhi 'i he'ene tafa'aki fakapa'anga 'oku anga pehe ni:

- Konga 1 : Pa'anga ki he 'inasi, ko e tupu kuo tauhi mo e talifaki mei he tupu lelei.

Ko e lahi 'o e palopolema 'i he koloa 'oku fua'aki ia 'a e ngaahi me'a lalahi ko eni 'e nima 'o fakatatau ki hono natula - fakafuofua ki ha mo'ua, maketi pea mo ha ngaahi palopolema kehe 'e kau ki he koloa takitaha pea mo e ngaahi tafa'aki kehe, kau ki ai mo ha ngaahi me'a kehe pe ko e malu'i. Ko e ngaue tatau 'oku fakahoko ki he fakamatala koloa mo e mo'ua , pea mo ha ngaahi fakatonutonu kene fakahaa'i 'a e natula totonu ka hoko ha mole.

Ko e tepile 'i lalo 'oku fakama'opo'opo ai 'a e sino'i pa'anga ngaue pea mo e lesio 'a e Pangikee ki he ta'u 'e taha 'osi ki he 'aho 30 Sune 2018 mo e ta'u 'osi ki he 'aho 30 Sune 2017. Lolotonga e ta'u ko eni 'e ua, na'e faipau 'a e Pangikee ki he ngaahi fiema'u kotoa pe na'e hilifaki ki he pa'anga ngaue 'o fakatatau ki he'enau ngaahi fiema'u takitaha.

	2018	2017
Konga 1 Sino'i Pa'anga		
	\$	\$
Sino'i Pa'anga 'inasi	14,000,000	14,000,000
Tupu 'oku tauhi	10,763,428	8,357,057
Katoa	\$24,763,428	\$22,357,057
Fakafuofua ki ha mole he koloa	\$62,624,356	\$59,174,531
Lesio	39.54%	37.78%

4. KO E NGAABI FAKAFUOFUA MAHU'INGA FAKATAUHI TOHI

Ko e Pangike 'oku ne fai 'a hono fakafuofua'i ha ngaahi me'a tene uesia 'a e mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga ka hoko. Ko e fakafuofua mo e fakamahu'inga ko ia 'oku fai hono toutou vakai'i 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a na'e hoko pea mo ha ngaahi me'a kehe 'o kau ai pea mo ha ngaahi me'a 'oku 'i ai 'a e tui 'e ala hoko.

Pa'anga Talifaki ki ha mole he nō.

'Oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikee 'a e ngaahi nō ke fakafuofua'i 'a e pa'anga talifaki ki ha nō palopolema. 'I hono fakafuofua'i ha pa'anga talifaki ke fokotu'u 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole, 'oku totonu ke 'i ai ha fakamatala fe'unga ke ne fakahaa'i 'oku 'i ai 'a e holo 'i he mahu'inga 'o e koloa malu'i. 'Oku kau ai 'a e koviange 'a e tu'unga 'o e totongi fakafoki nō, pe ko e to lalo he tu'unga faka'ekonomika 'o e fonua 'o tupu ai ha 'ikai totongi e nō 'i ha fa'ahinga sekitoa. Ko e founa mo e ngaahi fakakaukau 'oku ngaue 'aki ki hono vakai'i 'o e ngaahi nō palopalema 'oku vaka'i ma'u pe.

Fakamahu'inga ngaahi koloa tu'uma'u

Ko e ngaahi kelekele lisi mo e ngaahi fale na'e 'i he malumalu 'o e fale, naunau mo e me'angaue pea mo e ngaahi fale nofo totongi na'e fakamahu'inga lolotonga e ta'u fakapa'anga. Ko e mahu'inga na'e tefito ia he fakamahu'inga na'e fakahoko 'e he Landcare Solutions Limited, ko e kau fakamahu'inga tau'ataina 'o 'ikai felave'i mo e pangike. Ko e kau fakamahu'inga 'oku 'i ai 'enau tu'unga fakamo'oni ako mo e taukei fe'unga 'i hono fakamahu'inga e ngaahi koloa kelekele mo e fale 'i Tonga ni. Koe fakamahu'inga na'e fakatatau ia ki he ngaahi fakatau na'e toki fakahoko kimuini mai 'i hano fakatau atu ha ngaahi kelekele mo ha fale tatau. 'Oku 'i ai pe 'a e fakangatangata 'o e fakamahu'inga na'e fai ko e 'uhinga ko e 'ikai ke ma'u ha fakamatala pau mo totonu ki he maketi tautautefito ko e 'ikai ke 'i ai ha fakamatala fe'unga ki he maketi 'o e kelekele mo e 'ikai ma'u hano fakanofonofa ha palani 'o e ngaahi kolo mo fakafeitu'u.

5. KO E SIO PEA MEI HE NGAABI TAFa'AKI

Tafa'aki ki he Ngaahi Ngaue'anga

Ko e fakalele 'o e Pangikee 'oku fakatefito 'i he tafa'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga.

Tafa'aki Fakasiokalafi

Ko e Pangikee 'oku fakalele 'i Tonga pea ko e feitu'u pe ia 'oku fakatefito ai 'a 'ene ngaahi lipooti.

6. TUPU MA'U MEI HE NGAABI NŌ

	2018	2017
Humai mei he totongi toloi	\$	\$
Toloi mei he ngaahi 'u nō	5,383,537	4,811,116
Toloi mei he pa'anga fakahu taimi pau mo e inivesi	238,359	253,955
	\$5,621,896	\$5,065,071
 Totongi toloi he ngaahi pa'anga nō mai		
Pa'anga nō mai	53,156	53,877
Fakahu pa'anga taimi tukupau	2,364,996	2,104,155
Fakahu pa'anga tipositi	291,600	245,990
Ngaahi Totongi Fakapangike	597	17,515
	\$2,710,349	\$2,421,537

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

7. PA'ANGA HU MAI MEI HE TOTONGI NGAUE MO E KOMISONI

	2018	2017
	\$	\$
Totongi ngaue	2,493,120	2,227,790
Komisoni	160,657	182,925
	\$2,653,777	\$2,410,715

8. PA'ANGA HU MAI KEHE

	2018	2017
	\$	\$
Totongi fale	93,017	127,905
Toenga mei he totongi moe tanaki mei he fetongi pa'anga muli	1,013,085	656,188
Pa'anga Hu mai kehe (a)	751,810	831,475
	\$1,857,912	\$1,615,568

(a) Pa'anga Hu mai kehe (kehe) kau ai ngaahi me'a 'i lalo:

Ngaahi ngaue 'a e Pule'anga (GPO)	187,660	459,000
Pa'anga mei he fakalele ngaue –Pa'anga No 'a e Pule'anga	459,978	286,058
Pa'anga Hu mai Makehe	87,957	76,122
Tupu mei he fakaatu 'o ha koloa	16,215	10,295
	\$751,810	\$831,475

9: NGA AHI FAKAMOLE KEHE

	2018	2017
	\$	\$
Fakamole ki he kau ngaue (a)	2,806,509	2,946,406
Fakamole ki he fakalele ngaue	1,173,458	1,094,472
Fakamole ki he koloa vahe 'I hono ta'u ngaue	-	294,582
Fakamole ki he fakahoko e 'Aotita	28,750	26,370
Holo e mahu'inga koloa tu'uma'u –Fale, misini mo e naunau	772,148	675,628
- Fale nofo totongi	-	41,353
Fakamole ki he fale	270,075	365,828
Fefononga'aki	175,059	209,992
Ngaahi fakamole kehe (b)	381,362	329,934
	\$5,607,361	\$5,984,565

(a) Ngaahi fakamole ki he kau ngaue:

Vahe mo e totongi kau ngaue	2,634,245	2,733,160
Pa'anga Penisoni	172,264	213,246
	\$2,806,509	\$2,946,406

(e) Ngaahi fakamole kehe:

Ako ma'ae kau ngaue	33,532	52,063
Fakamole ki he ngaahi no kaniseli	50,632	80,000
Totongi kau Talekita	133,495	148,196
Ngaahi fakamole kehe	163,703	49,675
	\$381,362	\$329,934

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

9. NGA AHI FAKAMOLE KEHE– HOKO TAU

'Oku totongi 'e he Pangikee ki he Pa'anga Vahenga Malolo Fakafonua 'a e peseti 'e 7.5% ki he kau ngaue tu'u ma'u kotoa pe.

10. PA'ANGA MO E PA'ANGA HE PANGIKEE

	2018	2017
	\$	\$
Pa'anga 'i he Pangikee	(392,523)	2,295,281
Pa'anga fakahu he ngaahi Pangikee	51,239,665	44,988,526
	<u>\$50,847,142</u>	<u>\$47,283,807</u>

11. PA'ANGA MO E MAHU'INGA FAKAPA'ANGA

	2018	2017
	\$	\$
'I he fakamatala fehu'aki 'o e pa'anga, ko e lahi 'o e pa'anga pe mahu'inga fakapa'anga 'oku kau ai e ngaahi me'a ko eni:		
Pa'anga mo e pa'anga he Pangikee	(98,336)	2,746,861
'Akauni 'I he Pangike Pule	50,945,478	44,536,946
Mo'ua mei he ngaahi Kautaha pa'anga	<u>347,862</u>	<u>521,914</u>
	<u>\$51,195,004</u>	<u>\$47,805,721</u>

Ko e Sino'i Pa'anga Talifaki 'oku fakahuu 'oku 'ikai 'ata ia ke ngaue'aki ki he ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangikee. Ko e pa'anga 'i he Pangikee mo e palanisi 'i he Pangike Pule pea mo e sino'i pa'anga talifaki 'oku fakahu 'oku 'ikai ma'u mei ai ha tupu. Ko e pa'anga 'oku fakahu he maketi pa'anga 'oku fakatefito he totongi tupu he maketi pa'anga.

12. PA'ANGA FAKAHU TUKUPAU – TAUHI KAE 'OUA KUO KAKATO HONO TAIMI

	2018	2017
	\$	\$
Pangike BSP	1,579,419	574,830
Pangike ANZ	499,718	451,455
Pangike MBf	703,472	703,472
Ponite Fakalakalaka 'a e Pule'anga Tonga	<u>6,448,000</u>	<u>5,859,000</u>
	<u>\$9,230,609</u>	<u>\$7,588,757</u>

'I he 'osi 'a e ta'u ki 30 Sune 2018, ko e totongi tupu ne ma'u mei he fakahu pa'anga fakataimi na'e 'i he vaha'a 'o e 1.0% ki he 5.0% (2017: 1.0% ki he 6.5% 'i he ta'u) pea ko e tupu he Ponite 'a e Pule'anga na'e 'i he vaha'a 'o e 3.0% ki he 4.0%. (2017 : 3.0% ki he 4.0% ki he ta'u).

'Oku totongi e tupu 'i he taimi 'oku kakato ai 'a e teemi tipositi ko ia pea 'oku totongi fakata'u hili ha ta'u 'e taha mei he taimi na'e fakatau mai ai e Ponite 'a e Pule'anga.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

13. KO E NGA AHI NŌ ATU

	2018	2017
	\$	\$
Ngaahi no atu fakalukufua	64,221,560	61,135,960
To'o : Talifaki ki ha mole he ngaahi nō	(1,597,204)	(1,961,429)
Lahi 'o e Nō 'osi to'o talifaki ki ha mole he ngaahi nō	\$62,624,356	\$59,174,531
Ko e ngaahi nō atu na'e tali ka kuo te'eki ke tukuange 'oku fe'unga mo e:	\$9,184,529	\$6,264,460

Talifaki ki ha mole he ngaahi Nō

Tukunga 'o e pa'anga talifaki ki he mole he nō 'oku anga pehe ni:

Pa'anga talifaki 'i he kamata 'o e ta'u	1,961,429	1,813,170
Fakalahi lolotonga 'o e ta'u	233,170	270,150
Talifaki ka kuo toe kaniseli	(593,559)	(40,262)
Ngaahi nō na'e tamate'i lolotonga e ta'u	(3,836)	(81,629)
Pa'anga talifaki ki he faka'osinga 'o e ta'u	\$1,597,204	\$1,961,429

Lahi 'o e talifaki ki ha mole he ngaahi nō:

Pa'anga talifaki kuo pau e nō 'oku taumu'a ki ai.	382,382	843,671
Pa'anga talifaki fakakulupu	1,214,822	1,117,758
	\$1,597,204	\$1,961,429

Ko e mole he ngaahi nō 'oku ha ia he fakamatala tupu mo e mole 'o hange ko ia 'i lalo:

Talifaki ki ha mole he ngaahi nō	233,170	270,150
Talifaki kuo toe kaniseli	(593,559)	(40,262)
	(\$360,389)	\$229,888

Ngaahi nō 'ikai hilifaki ki ai ha tupu:

Ngaahi nō 'oku 'ikai ke hilifaki ki ai ha tupu	3,806,932	3,452,632
To'o: Talifaki ki he ngaahi nō pau	(868,340)	(819,397)
	\$2,938,592	\$2,633,235

Nō ki he kau Talekita pea mo e ngaahi fakamatala ki ai 'oku ha ia he fakamatala fika 25 (a) (iii).

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

13. KO E NGAHI NŌ ATU– HOKO ATU

Kuo fakahoko 'e he Kau Talekita 'a hono fakahoko 'a e tu'utu'uni fo'ou ki hono vahe'i 'o e pa'anga talifaki fakakulupu 'o makatu'unga 'i he tu'unga 'oku 'i ai 'a e nō. Ko e ngaahi peseti eni kuo hilifaki ki he kalasi takitaha 'i hono vakai'i 'o e talifaki fakakulupu 'o fakatatau ki he koloa malu'i 'o e nō pea natula tatau e tu'unga ta'epau 'o e nō mo e ngaahi 'akauni kuo te'eki vahe'i ha pa'anga talifaki ki he tu'unga ta'epau 'o e nō.

Kalasi	% ki he talifaki fakakulupu
A	-
B	-
C1	2%
S	2%
C2	20%
D	50%
E	100%

14. NGAHI KOLOA KEHE

	2018	2017
	\$	\$
Totongi tomu'a	513,250	805,980
Tupu te'eki ma'u	-	103,301
Ngaahi koloa kehe	255,541	306,346
	\$768,791	\$1,215,627

15. PA'ANGA KE TOTONGI MAI MEI HE MA'U 'INASI

	2018	2017
'Oku hange ko ia 'i lalo:		
Totogi ki hono fakalele Noo 'ae Pule'anga GDL	51,838	-
Ma'u mai mei he EEC	5,153	18,799
Tupu mei he No 'a e Tonga Forest Product Ltd	942,694	942,694
PPSA & Totongi Mokisi - Pa'anga No 'a e Pule'anga	27,457	6,738
LPCI 'a e Pa'anga No 'a e Pule'anga	134,814	136,706
	\$ 1,104,937	\$ 10,946
Pa'anga ke totongi atu ki he Ma'u 'inasi:		
Tupu mei he noo 'a e Pule'anga	(436,626)	(483,168)
Ngaahi fakamole tomu'a 'ae Pule'anga ki NTT & NFO	(248,93)	(157,328)
PPSA– totogi kihe ngaahi 'akauni	(15,507)	(12,029)
LPCI totogi malu'i fakakongokonga	(7,898)	(7,026)
Katoa	\$452,994	\$445,386

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

16. PA'ANGA TALIFAKI HE FAKAHU PA'ANGA

	2018	2017
	\$	\$
Pangike Pule 'o Tonga (NRBT)	\$10,645,000	\$4,645,000

Na'e tupu hake ki he 10% 'a e pa'anga talifaki 'i he ta'u fakapa'anga koeni (2017: 5%)

	2018	2017
	\$	\$
Pa'anga (ke totongi)/ ma'u mai mei he Pangike Pule	(\$843,000)	(\$111,000)

Ko e pa'anga ma'u mai/(ke totongi) mei he Pangike Pule 'oku ne fakafofonga'i 'a e (tonounou)/hulu 'i he pa'anga talifaki ki he faka'osinga 'o e ta'u.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

17. Ngaahi 'Api, Misini mo e Naunau 'Ofisi

	Lisi Kelekele & Fale	Fakalahi, fakaloki & naunau 'ofisi	Me'alele	Komipiuta	Katoa
Ki he ta'u 'e taha 'o Ngata ki he 'aho 30 Sune 2017					
Mahu'inga he tohi he kamata	\$5,786,662	\$147,693	\$120,874	\$683,525	\$6,738,754
Tanaki mai	12,988	47,405	-	223,680	284,073
Tupu mei he Fakamahu'inga	2,486,535	-	-	-	2,486,535
Fale Nofo Totongi kuo 'omai ki he koloa angamaheni 'i he mahu'inga lolotonga	950,000	-	-	-	950,000
Fale Nofo totongi kuo hiki fakafoki mai ko e koloa angamaheni	-	2,105	-	-	2,105
Hiki	(82,588)	81,552	-	-	(1,036)
Fakatau atu	-	-	-	-	-
Holo he mahu'inga he ta'u	(218,597)	(72,449)	(59,032)	(325,550)	(675,628)
Mahu'inga he tohi	\$8,935,000	\$206,306	\$61,842	\$581,655	\$9,784,803
'I he 'aho 30 Sune 2017					
Mahu'inga	8,935,000	1,211,370	653,334	2,854,354	13,654,058
Fakakatoa Holo he ma- hu'inga	-	(1,005,064)	(591,492)	(2,272,699)	(3,869,255)
Mahu'inga he tohi	\$8,935,000	\$206,306	\$61,842	\$581,655	\$9,784,803
Ki he ta'u 'e taha 'o Ngata ki he 'aho 30 Sune 2018					
Mahu'inga he tohi he kamata	8,935,000	206,306	61,842	581,655	9,784,803
Tanaki mai	100,215	11,343	108,210	162,955	382,723
Holo he mahu'inga	(447,639)	(31,857)	(50,652)	(242,000)	(772,148)
Mahu'inga he tohi	\$8,587,576	\$185,792	\$119,400	\$502,610	\$9,395,378
'I he 'aho 30 Sune 2018					
Mahu'inga	9,035,215	1,222,713	663,544	3,017,309	13,938,781
Fakakatoa Holo he ma- hu'inga	(447,639)	(1,036,921)	(544,144)	(2,514,699)	(4,543,403)
Mahu'inga he tohi	\$8,587,576	\$185,792	\$119,400	\$502,610	\$9,395,378

Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he holo he mahu'inga 'a ia 'oku ha atu 'i 'olunga 'oku ha atu 'i he fakamatala fika 2(i).

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

18. NGA AHI 'API NOFO TOTONGI

Ki he ta'u 'e taha 'o Ngata ki he 'aho 30 Sune 2017

Mahu'inga he tohi	436,497	436,497
Tanaki mai	-	-
Fakatau atu	-	-
Hiki ki he Mahu'inga lolotonga hili e Fakamahu'inga	756,961	756,961
Holo he mahu'inga	(41,353)	(41,353)
'Ave ki he Koloa, Fale mo e Me'angaue	(952,105)	(952,105)
Mahu'inga he tohi	\$ 200,000	\$ 200,000

Ki he ta'u 'e taha 'o Ngata ki he 'aho 30 Sune 2018

Mahu'inga he tohi ke kamata	200,000	200,000
Holo ki he Mahu'inga lolotonga hili e Fakamahu'inga	(45,000)	(45,000)
Mahu'inga he tohi	\$ 155,000	\$ 155,000

'I he 'aho 30 Sune 2018

Mahu'inga Lolotonga 'o e ngaahi Fale Nofo Totongi	\$ 155,000	\$ 155,000
---	------------	------------

(a)(Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he holo he mahu'inga 'a ia 'oku ha atu 'i 'olunga 'oku ha ia 'i he fakamatala fika 2 (j).

(e) Ko e ngaahi mahu'inga ko 'eni kuo 'osi fakakau atu ia 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole;

	2018	2017
	\$	\$
Pa'anga humai mei he nofo totongi	93,017	12,741
Ngaahi fakamole ki he ngaahi 'api nofo totongi	21,512	30,996
Hiki he Fakamahu'inga 'o e 'Api nofo totongi	(45,000)	756,961

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

19. KOLOA 'IKAI SIO KI AI

	Sisitemi Komipiuta	Katoa
'I he 'aho 30 Sune 2017		
	\$	\$
Mahu'inga he tohi	294,582	294,582
Tanaki mai	-	-
Fakatau atu	-	-
Holo he mahu'inga	(294,582)	(294,582)
Mahu'inga he tohi	\$ -	\$ -
'I he 'aho 30 Sune 2017		
Mahu'inga	294,582	294,582
Fakakatoa Holo he mahu'inga	(294,582)	(294,582)
Mahu'inga he tohi	\$ -	\$ -
'I he 'aho 30 Sune 2018		
Mahu'inga Kamata 'i he Tohi	-	-
Tanaki mai	-	-
Fakatau atu	-	-
Holo 'i he Koloa 'ikai ke sio kiai	(-)	(-)
Mahu'inga tapuni 'i he tohi	\$ -	\$ -
'I he 'aho 30 Sune 2018		
Mahu'inga	-	-
Tatanaki e Holo e Koloa 'ikai ke sio kiai	(-)	(-)
Mahu'inga 'i he tohi	\$ -	\$ -

Ko e lao ki he holoki 'o e koloa 'ikai ke sio kiai 'a ia 'oku ngaue'aki ki he fakamatala 'i 'olunga 'oku fakaha ia 'i he fakamatala 2(k)

20. TUKUHAU

	2018 \$	2017 \$
Ko e tukuhaui 'i he tupu na'e fika'i he founa ko e mo'ua he tukuhaui fakatauhitohi.		
(a) Tupu kimu'a he tukuhaui vahenga	2,202,743	1,298,567
Tukuhaui 25% he tupu	550,686	324,642
Tukuhaui he fakamole:		
Tukuhaui 'ikai ke lau mei he ngaahi pa'anga 'ofa	(59,319)	(66,955)
Tukuhaui Mo'ua toloi na'e fakafoki	(694,995)	(399,784)
Katoa e tukuhaui lolotonga	(203,628)	(142,097)
Ko e tupu'anga mo e fakafoki kehekehe fakataimi	596,770	449,831
	393,142	307,734
Tanaki: Mo'ua tukuhaui lolotonga mei he ta'u kuo'osi	337,637	104,441
Tukuhaui kuo totongi	(307,732)	(74,538)
Mo'ua Tukuhaui Lolotonga	\$423,047	\$337,637

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

20. TUKUHAU—HOKO ATU

	2018	2017
	\$	\$
(e) Tukahau:		
Fakamole Tukahau lolotonga	393,142	307,734
Fakafoki Mo'ua Tukahau Tolo	(694,995)	(399,784)
Fakamole Tukahau toloi	98,225	(50,047)
Totongi tukuhau he tupu	<u>(\$ 203,628)</u>	<u>(\$142,097)</u>

(f) Koloa Tukahau toloi

- (i) Koloa tukuhau toloi 'oku hange ko ia 'i lalo (Ha eni 'i he lipooti 'o e Tupu mo e Mole)

	2018	2017
	\$	\$
Talifaki ki he ngaahi no ta'epau	399,302	490,357
Ngaahi talifaki kehe	58,169	67,164
Pa'anga Hu mai toloi	139,299	137,474
	<u>\$596,770</u>	<u>\$694,995</u>

- (ii) 'Alu hake/'alu hifo he tukuhau toloi 'o hange ko ia 'i lalo:

Palanisi he kamata'anga he ta'u	694,995	644,948
Tanaki ki he fakamatala tupu mo e mole	(98,225)	50,047
Palanisi he 'aho faka'osi	<u>\$596,770</u>	<u>\$694,995</u>

	2018	2017
	\$	\$
(h) Mo'ua 'i he Tukahau toloi:		
(i) Ko e palanisi mei he faikehekehe		
fakataimi tupu mei he:		
Holo he mahu'inga 'o e koloa	<u>\$ -</u>	<u>\$694,995</u>

- (ii) 'Alu hake pe 'alu hifo he mo'ua he tukuhau toloi :

Palanisi he kamata'anga e ta'u	694,995	1,094,779
Fakafoki e mo'ua tukuhau toloi	(694,995)	(399,784)
Palanisi Faka'osi	<u>\$ -</u>	<u>\$694,995</u>

20. TUKUHAU– HOKO ATU

'Oku lekooti ma'u pe 'e he pangike 'a e mo'ua tukupau toloi 'a ia 'oku tupu mei he kehekehe 'i he founa tauhitohi pea moe tukupau 'i hono lekooti 'o e holo 'i he mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u o a'u mai ki he ta'u fakapa'anga 2014. 'I he ta'u fakapa'anga 2014, na'e kole ai 'e he pangike ki he Potungaue 'a e Tukupau mo e Kasitomu ke ngau'e'aki ha tohi lesisita koloa pe 'e taha fakataumu'a pe ki he ngaahi 'uhinga faka tauhitohi mo e tukupau. Na'e tali e kole koeni 'e he Potungaue Tukupau mo e Kasitomu pea na'e lele mai 'aki aipe eni talu mei he 2014 'a e fakahu 'e he Pangike ki he Tukupau 'ene ngaahi totongi tukupau kae ngaue'aki 'a e mahu'inga na'e holo 'aki 'e he koloa 'a ia kuo 'osi sivi'i pea tali 'e he Potungaue Tukupau.

Lolotonga e ta'u fakapa'anga, na'e siofi 'e he kau pule mo e kau talekita pea fakapapau'i ko Tukupau Mo'ua Tolo'i 'a ia na'e fa'a toutou hikiiki mai 'i he fakamatala pa'anga 'oku 'ikai ketoe mahu'inga koe'uhi he 'oku 'iai ha kehekehe tupu mei he holo 'a e mahu'inga 'o e koloa 'I he 'ene fekau'aki mo e tukupau. 'I he'ene pehe ne ngaue'aki ai 'e he pangike ha founa ke liliu fakatolonga 'o fakafoki ai e mo'ua tukupau toloi ki ha tu'unga ko e Koloa Tukupau Tolo'i ia 'I he ta'u fakapa'anga lolotonga, mo e sio pe ke fakafoki 'osi e toenga he ta'u fakapa'anga hoko.

21. NGAHI MO'UA KEHE

	2018	2017
	\$	\$
Tupu te'eki totongi atu	823,250	608,111
Talifaki ki he livi fakata'u mo e ponasi kau ngaue	119,455	125,185
Pa'anga hu mai toloi	557,195	549,895
Ngaahi mo'ua kehe te'eki totongi	686,161	1,113,333
	\$2,186,061	\$2,396,524

22. NGAHI NŌ MAI

		2018	2017
		\$	\$
'Oku hange ko ia 'i lalo:			
Ngaahi Nō mai	(a)	3,120,961	3,297,915
Nouti– Pangike Langa Fakalakalaka	(e)	64,921,258	62,158,525
Ponite-Pangike Langa Fakalakalaka		-	-
		\$68,042,219	\$65,456,440

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

22. NGAHHI NŌ MAI - HOKO ATU

(a) Ko e ngaahi nō mai 'oku hange ko eni:	Taimi ke totongi e sino'i nō	Peseti Tupu	2018 \$	2017 \$
Pule'anga Tonga				
Pangike Fakalakalaka 'Esia	1993 – 2023	3.0%	233,305	279,966
Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka Fakangoue 3	1999 – 2020	3.0%	381,435	572,155
Kautaha Fakalakalaka Fakavaha'a Pule'anga	1998 – 2023	3.0%	550,864	651,019
			1,165,604	1,503,140
Ngaahi nō pa'anga mai kehe				
Pangikee Fakahupa'anga 'a 'Iulope - VI	2009 - 2026	5.5%	40,357	64,637
Maketi Fakatahataha 'a 'Iulope	1988 – 2019	1.5%	-	6,775
Pa'anga ke toe Langa hake Sekitoa Taautaha	2011 – 2025	0.0%	1,915,000	1,723,363
			1,955,357	1,794,775
			\$3,120,961	\$3,297,915

Na'e alea'i 'e he Pule'anga Tonga ha ngaahi nō mei he Pangike Fakalakalaka 'Esia, Kautaka Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka, Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka FakaNgoue pea kuo 'osi kotoa hono toho.

Ko e Pule'anga Tonga na'a ne malu'i 'a e nō kuo 'osi toho kotoa mei he Maketi Fakatahataha 'a 'Iulope. Ko e ngaahi nō ko ia mei he Maketi Fakatupu Pa'anga 'a 'Iulope, 'oku 'i he ngaahi pa'anga muli kehekehe.

	2018	2017
	\$	\$
(e) Nouti 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga		
	\$64,921,258	\$62,158,525

Koe totongi tupu 'i he faka'osinga 'o e ta'u he nouti na'e 1.0% ki he 6.25% ki he ta'u. Ko e totongi tupu 'oku fakahoko ia he taimi 'oku 'osi ki ai e nouti pe fakamahina 6 he ngaahi nouti 'oku laka hake he 'aho 'e 180.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

23. PA'ANGA 'OKU TOKANGA'I 'E HE PANGIKEE.

'Oku tokanga'i 'e he Pangikee 'a e ngaahi Pa'anga mei he ngaahi Kautaha faka Pule'anga pea ko e palanisi 'eni ki he ngaahi pa'anga koia 'oku ha atu 'i lalo:

	Katoa Pa'anga	No atu ki he ngaahi po- loseki	2018	2017
	\$	\$	\$	\$
Ngaahi Pa'anga kehe tokanga'i 'e he Pangikee				
Pa'anga Langa Fo'ou - Niuatoputapu	94,101	(130,105)	(35,704)	(157,320)
Pa'anga 'a Nu'u Sila Fakalakalaka Kakai Fefine	287,639	(294,534)	(6,895)	(16,958)
Pa'anga 'a e ADB	397,160	(315,927)	81,233	138,993
Katoa ngaahi pa'anga kehe tokanga'i 'e he Pangikee	779,200	(740,566)	38,634	(35,285)
Pa'anga No Fakalakalaka 'a e Pule'anga				
Fakamaketi 'o e Ngoue- 1%	1,000,000	(737,059)	262,941	950,797
Toutai & Uta ki muli- 1%	300,000	(266,045)	33,955	75,799
Takimamata- 1%	500,000	(153,027)	346,973	308,350
Ngaahi Koloa- 1%	250,000	(252,555)	(2,555)	211,988
Noo Ako- 1%	1,000,000	(667,668)	332,332	1,020,733
Fakamaketi 'o e ngoue mo hono teuteu- 4%	4,500,000	(3,696,067)	803,933	2,062,222
Toutai & Uta ki muli- 4%	750,000	(1,379,620)	(629,620)	450,958
Takimamata- 4%	900,000	(507,329)	392,671	201,127
Ngaahi Koloa- 4%	250,000	(129,275)	120,725	225,313
Fanga Monumanu- 4%	400,000	(157,618)	242,382	153,640
Vaota- 4%	500,000	(12,809)	487,191	903
Langa- 4%	1,000,000	(208,012)	791,988	946,540
Pisinisi fakatau fakamovetevete & fakalukufua- 4%	500,000	(390,285)	109,715	169,665
Sekita 'oku fiema'u- 4%	-	(5,062)	(5,062)	49,109
No Ako - 4%	1,000,000	(554,064)	445,936	85,102
Fakafalemahaki ki muli- 4%	100,000	(7,710)	92,290	46,584
No Kakai Fefine - 4%	500,000	(165,017)	334,983	184,030
No ki he To'utupu- 4%	500,000	-	500,000	-
Fanga Monumanu- 1%	100,000	(10,113)	89,887	-
Katoa Pa'anga 'a e Pule'anga	\$14,050,000	(\$9,299,336)	\$4,750,665	\$7,142,860
Katoa e Pa'anga	\$14,829,200	(\$10,039,902)	\$4,789,299	\$7,107,575

Ko e peseti 'oku ha 'i 'olunga ko e peseti ia 'oku noo atu ai 'a e pa'anga no fakalakalaka 'a e Pule'anga

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

24. SINO'I 'INASI

	2018	2017
	\$	\$
'I he 'aho 1 Siulai– 2,000,000 taki \$10 ki he sea 'e taha	50,000,000	\$20,000,000
Hiki lolotonga e ta'u– 3,000,000 taki \$10 ki he sea 'e taha	-	30,000,000
'I he 'aho 30 Sune – 5,000,000 taki \$10 ki he sea 'e taha	<u>\$50,000,000</u>	<u>\$50,000,000</u>

'Oku makatu'unga eni mei he Tu'utu'uni Ngaue 'a e Pangikee 'a ia na'e ngaue'aki 'i he 'aho 31 Ma'asi 2017, ko e 'inasi 'a e Pangikee na'e tukuatu ki tu'a na'e tupu ki he \$50,000,000 vahevahe ki he sea 'e 5,000,000 'o e \$10 takitaha.

(e) 'Inasi kuo vahe'i mo totongi 'osi

2018 2017

	\$	\$
'Inasi angamaheni 'e 1,400,000 taki \$10 ki he sea 'e taha	14,000,000	14,000,000

(f) Fakamahu'inga Koloa Talifaki

2018 2017

	\$	\$
Palanisi kamata'anga 'o e ta'u	2,486,535	-
Hiki he fakamahu'inga lolotonga e ta'u	-	2,486,535
Palanisi faka'osinga 'o e ta'u	<u>\$2,486,535</u>	<u>\$2,486,535</u>

25. NGAHI NGAUE FEKAU'AKI

(a) Kau Talekita

(i) Ko e kau talekita 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga lolotonga 'a e ta'u:

- Lord Matoto (Sea Poate)
- Paula Taumoepeau
- Leta Havea Kami
- Faifekau Obey Samate

(ii) Ko e Totongi ki he kau Talekita mo e Kau Pule lolotonga 'a e ta'u:

	2018	2017
	\$	\$
Totongi ki he kau Talekita mo 'enau vahenga malolo	133,495	148,196
Vahe 'a e Talekita Pule mo e ongo Tokoni Talekita Pule mo e ngaahi monu'ia kehe	<u>204,685</u>	<u>379,966</u>
Katoa	<u>\$338,180</u>	<u>\$528,162</u>

iii) Na'e 'ikai ha ngaue fakapa'anga moe ngaahi kupu fekau'aki ki ha ngaahi no ki he kau talekita pe koe ngaahi kau-taha felave'i moe kau talekita lolotonga e ta'u 'o 'osi ki 30 Sune 2018(2017: Hala)

25. NGAHI NGAUE FEKAU'AKI - HOKO ATU

b) Ma'u 'Inasi

Ko e founa ngaue angamaheni 'a ia 'oku fakahoko ai 'a e ngaue 'a e Pangikee pea mo e Pule'anga Tonga. Ko e ngaahi ngaue fakapa'anga ko ia 'oku kau ai 'a e malu'i pea mo e fakapa'anga 'a ia 'oku fakahoko 'i ha founa angamaheni. Ko e Pule'anga Tonga 'oku ne ma'u ha 'inasi peseti 'e 100% 'i he Pangikee.

(i) Ngaahi Nō Mai

	2018	2017
	\$	\$
Totongi tupu kuo totongi/toloi 'i he pa'anga nō mai	53,156	53,894
Totongi atu e pa'anga nō mai lolotonga e ta'u	337,535	337,529
Nō mai mei he Pule'anga Tonga 'oku ha ia he fakamatala 22 (a)	1,165,604	1,503,140

Ne fakatau 'e he Pule'anga Tonga 'a e ponite mei he Pangikee pea mo e pa'anga fakahu taimi tukupau pea ko e palanisi 'eni he faka'osinga 'o e ta'u:

Fakahu pa'anga taimi tukupau he nouti 'a e Pangikee	11,273,871	11,185,427
Totongi tupu kuo totongi pe toloi 'i he ponite 'a e Pangikee pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau	412,099	490,852

Totongi tupu toloi 'i he ponite pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau 'oku 'i he peseti 'e 2% ki he 4% ki he ta'u.

(ii) Fakahu pa'anga taimi tukupau

	2018	2017
	\$	\$
Palanisi 'o e Ponite Fakalakalaka Fakalotofonua 'a e Pule'anga Tonga ki he 'osi 'a e ta'u – vakai ki he fakamatala fika 12.	6,448,000	5,859,000
Totongi toloi ke ma'u mei he Ponite Fakalakalaka Fakalotofonua 'a e Pule'anga Tonga	237,276	252,595

(iii) Na 'e foaki 'e he Ma'u 'Inasi ha malu'i ma'ae pangike ki he Pangike Pule koe'uhi ko 'ene maumau'i 'a e fakanga-tangata 'o e no tokotaha. Sio ki he fakamatala 30.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

26. NGAahi FAKAMOLE KI HA KOLOA HE KAHA'U PE MO'UA HANGE NA'A HOKO

	2018	2017
(a) Ngaahi fakamole ki ha koloa	\$1,191,500	1,312,000
(e) Ngaahi mo'ua hange ka hoko	-	-
(f) Ngaahi lisi taimi nounou	\$158,160	\$180,273

(i) Fakatatau ki he alepau lisi, kuo 'i ai e ngaahi alepau lisi 'a e Pangikee he ngaahi 'api 'i Tonga ni 'ikai laka hake he ta'u 'e 50. Ko e totongi lisi si'isi'i taha 'i he faka'osinga 'o e ta'u 'oku hange ko ia 'i lalo:

	2018	2017
	\$	\$
'ikai laka hake he ta'u 'e taha	7,720	8,320
Lahi hake he ta'u 'e taha kae 'ikai laka hake he ta'u 'e nima.	30,880	33,280
Laka hake he ta'u 'e nima	119,560	138,673
	\$158,160	\$180,273

(ii) Kuo 'i ai e ngaahi alepau 'a e Pangikee ke fakahoko ha alepau lisi ke nofo totongi 'o e ngaahi fale he vaha'a ta'u 'e taha ki he ta'u 'e nima. Ko e ngaahi totongi lisi si'isi'i taha ke totongi mai kuo ma'u ki he faka'osinga 'o e ta'u 'oku hange ko ia 'i lalo.

	2018	2017
	\$	\$
'ikai laka hake he ta'u 'e taha	12,888	26,773
Lahi hake he ta'u 'e taha kae 'ikai laka hake he ta'u 'e nima.	15,215	8,073
Laka hake he ta'u 'e nima	-	-
	\$28,103	\$34,846

27. TUPU KI HE SEA TAKITAH

	2018	2017
	\$	\$
Tupu 'osi tukuhau'i	2,406,371	1,440,664
Lahi 'o e Sea	1,400,000	1,400,000
Tupu ki he Sea 'e taha	\$1.72	\$1.03

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2018 -(hoko atu)

28. TUPU MEI HE PA'ANGA 'A E MA'U 'INASI

	2018	2017
	\$	\$
Tupu 'osi tukuhau'i	2,406,371	1,440,664
Pa'anga mei he Ma'u 'Inasi	27,249,963	24,843,592
 Tupu mei he Pa'anga 'a e Ma'u 'inasi	 8.83%	 5.80%

29. MAUMAU'I 'O E FAKANGATANGATA 'O E NO TOKOTAHA

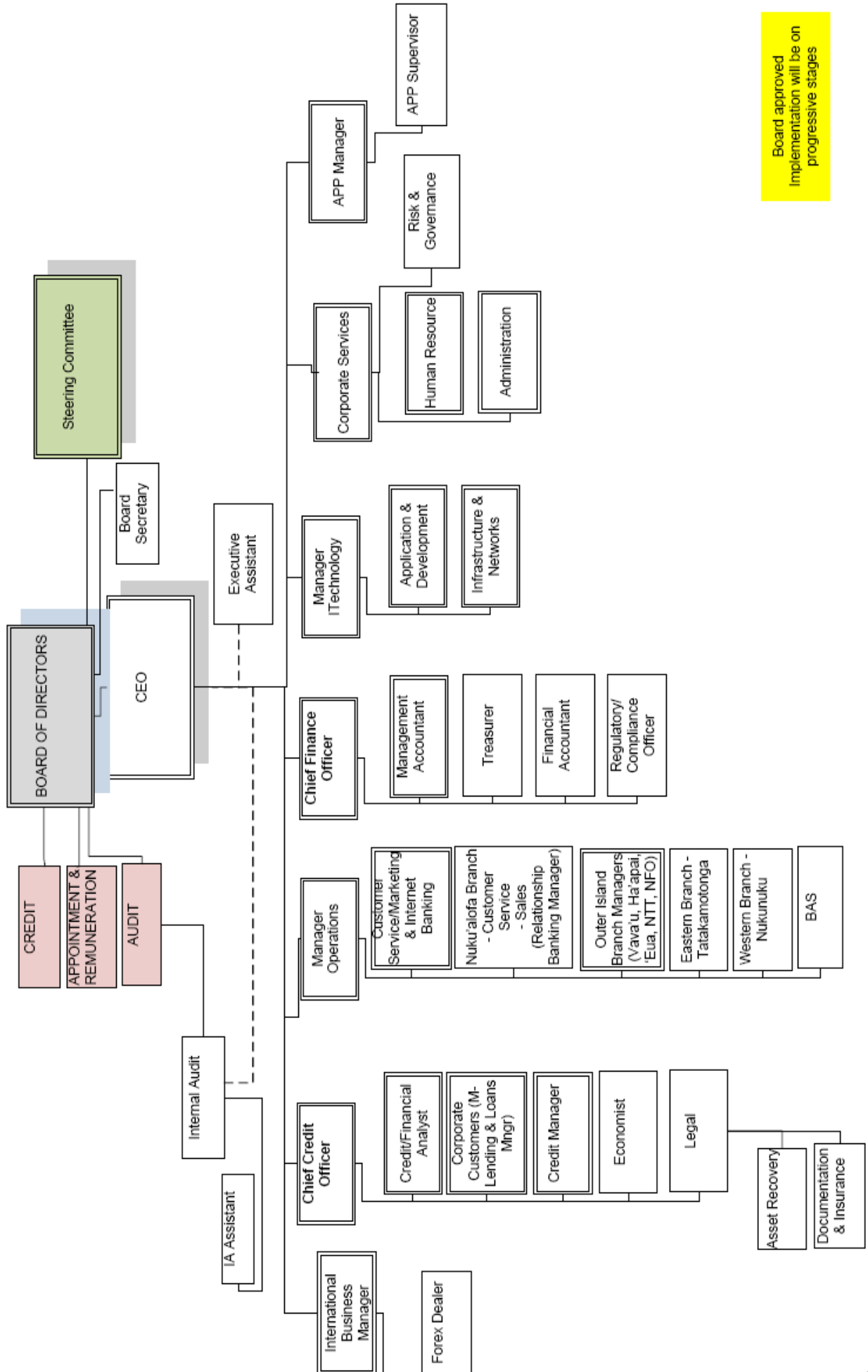
'I he 2016, na'e tali ai 'e he Pangikee 'a e fo'i noo na'e laka hake he 25% he lahi 'o e pa'anga 'o e ma'u 'inasi pea hook ia ke maumau 'a e tu'utu'uni ki he Lahi 'o e Pa'anga Noo ki he Tokotaha fakatatau ki he Tu'utu'uni Ngaue Fika 10 ki he noo lalahi. Na'e tali 'e he Ma'u 'Inasi ke malu'i he ta'u 'e 1 mei he 'aho na'e maumau ai pea ke fua 'a e hulu he noo 'o laka hake he ngata'anga 'o e lahi 'o e Noo ki he TokoTaha. Na'e toe fakaloloa 'e he Pule'anga 'a e taimi malu'i he toe mahina 'e 6 ki he 30 Sepitema 2018.

30. NGAHI ME'A 'OKU FIEMA'U KE HOKO 'AMUI

Na'e liliu 'e he Pangikee 'ene Ngaahi Tu'utuni Ngaue Fakakautaha 'i he ta'u kuo'osi ke fakalahi 'ene Pa'anga Ma'u 'Inasi pea ko e kongia ia hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e pa'anga 'a e ma'u 'inasi. Kuo ma'u 'e he Pangikee ha ongo teu ma'u 'inasi pea 'oku lolotonga fakakakato 'a e aleapau ki ai. 'Oku 'i ai 'a e 'amanaki ke 'ave 'a e \$8 miliona mei he tupu kuo vahe'i ki he ma'u 'inasi 'a e Pule'anga ko e kongia ia 'o e fokotu'utu'u fo'ou 'o e ma'u 'inasi. Ko e \$6-9 miliona meihe TohiFakapapau 'oku 'amanaki ke liliuiaki he ma'u 'inasi.

Ko e taumu'a 'o e ngaue koeni ke fakalahi e pa'anga 'a e ma'u 'inasi pea ke lava 'o fe'au'auhi he maketi, pea toe lahiange 'a e pa'anga ke noo atu pea mo lava ke lahiange 'a e pa'anga ke noo atu ki ha tokotaha.

OVERALL TDB STRUCTURE: effective 1st July 2018

Board approved
Implementation will be on
progressive stages